

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Павлик О. А.
(підпис) (прізвище, ініціали)

« ____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____
« ____ » _____ 2023 р.

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБОМ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗПОМ-22
ступеня вищої освіти магістр
спеціальності 013 Початкова освіта
Фараджевої Валерії Вячеславівни

Керівник:
кандидат філологічних наук, доцент
Онищенко І. В.

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____
Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Фараджева Валерія Вячеславівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБОМ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ	10
1.1. Сутність понять «лідерство», «лідер», «лідерські якості» у науковій літературі.....	10
1.2. Лідерські якості у структурі особистості молодшого школяра.....	19
1.3. Проектна технологія як засіб формування лідерських якостей молодших школярів.....	27
1.4. Педагогічні умови формування лідерських якостей молодших школярів засобом проектної технології	33
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБОМ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ	41
2.1. Стан досліджуваної проблеми в практиці Нової української початкової школи	41
2.2. Визначення початкового рівня сформованості лідерських якостей молодших школярів.....	52
2.3. Експериментальна методика формування лідерських якостей молодших школярів засобом проектної технології.....	64
2.4. Результати дослідно-експериментальної роботи.....	72
Висновки до розділу 2.....	76
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	83
ДОДАТКИ	94
Додаток А.....	94

	4
Додаток Б.....	96
Додаток В.....	101
Додаток Г.....	102
Додаток Д.....	108
Додаток Е.....	111
Додаток Ж.....	113
Додаток З.....	114

ВСТУП

Актуальність дослідження. У контексті вимог НУШ проблема формування лідерських якостей є однією із центральних, оскільки важливим завданням сучасної освіти є формування активної, ініціативної, мобільної особистості. Значущість даної проблеми підкреслюється в Законі України «Про освіту», Концепції «Нова українська школа» та ін., де зазначається, що важливим є виховання лідерської позиції особистості, формування лідерського потенціалу на принципах загальнолюдських цінностей.

Проблема лідерства є однією із актуальних у філософських, соціологічних та психолого-педагогічних дослідженнях. Особистість лідера вивчалася ще з стародавніх часів такими філософами, як Аристотель, Георгій, Конфуцій, Платон, Плутарх, Протагор, Сократ та ін. Про необхідність виховання лідерів, розкриття і розвитку лідерського потенціалу особистості свідчать праці Т. Гоббса, Н. Макіавеллі, А. Моджевського, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Ламетрі, К. Гельвеція, І. Канта, Ф. Ніцше, З. Фрейда та ін.

Розкриттю умов для формування лідерських якостей присвячені наукові розвідки Д. Алфімова, Т. Вежевич, В. Волкової, Б. Гаєвського, Е. Климової, І. Купи, Ж. Петрочко, М. Риженко, Н. Сушик та ін. Шляхи та засоби розвитку лідерських якостей представлені у працях Д. Алфімова, Я. Глінчевської, І. Єрмакова, В. Мороза, В. Нечипоренко, Ж. Петрочко, М. Риженко, В. Ягоднікової та ін.

Становлення лідерства і формування лідерських якостей є важливим завданням сучасної початкової школи. Молодший шкільний вік є сензитивним періодом становлення лідерства, адже це період подальшого розвитку самосвідомості, формування спрямованості особистості, становлення особистісної ідентичності, формування ціннісних орієнтацій. В освітньому середовищі початкової школи учні набувають досвіду громадської діяльності, управління й самоуправління, формують культуру спілкування, як з однолітками, так і з соціальним оточенням загалом.

У контекст ідей НУШ відбувається пошук нових засобів формування активної, ініціативної, мобільної особистості, здатної до самостійної діяльності, до прийняття самостійних і незалежних рішень. Це завдання вирішується педагогами завдяки використанню нових педагогічних технологій. Ефективним засобом формування в молодших школярів лідерських якостей є проектна діяльність, яку слід розглядати як спосіб організації діяльності учнів, що ґрунтується на їхніх інтересах у безпосередній активності на всіх етапах здійснення.

Вивчення окремих аспектів проектної діяльності та шляхів її організації перебувало в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів, зокрема В. Вербицького, Т. Гречухіної, М. Елькіна, Д. Дьюї, В. Кілпатрика, М. Кнолла, Е. Коллінгса, Л. Кондратова, Ю. Олькерса, Л. Піроженко, О. Пометун, П. Фрейре, А. Цимбалару та ін. Проблеми організації проектної діяльності молодших школярів вивчали О. Байнякшина, Л. Беліменко, С. Дзюба, С. Жуковська, О. Касьянов, О. Коберник, Т. Кутурженко, Л. Лисогор, М. Матяш, І. Онищенко, О. Павлик та ін.

Отже, аналіз наукових джерел переконує, що проблема формування лідерських якостей молодших школярів засобом проектної технології залишається малодослідженою як у теоретичному, так і в практичному аспектах, що переконує в її актуальності.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити систему роботи з формування лідерських якостей молодших школярів засобом проектної технології.

Завдання дослідження. Відповідно до мети дослідження було поставлено такі завдання:

- 1) проаналізувати стан досліджуваної проблеми в науковій літературі, масовому педагогічному досвіді;
- 2) конкретизувати сутність та зміст лідерських якостей здобувачів початкової освіти;

3) розкрити специфіку проєктної технології як засобу формування лідерських якостей молодших школярів;

4) обґрунтувати педагогічні умови формування лідерських якостей молодших школярів засобом проєктної технології;

5) розробити дослідно-експериментальну програму формування лідерських якостей молодших школярів засобом проєктної технології.

Об'єкт дослідження – процес формування лідерських якостей молодших школярів.

Предмет дослідження – система роботи з формування лідерських якостей молодших школярів засобом проєктної технології.

Гіпотеза дослідження: формування лідерських якостей молодших школярів засобом проєктної технології буде ефективним за таких умов:

1) урахування вікових та індивідуальних особливостей молодшого шкільного віку;

2) цілеспрямоване та поетапне впровадження проєктної технології в освітній процес початкової школи;

3) створення позитивної емоційної атмосфери, що передбачає творче спілкування і партнерську взаємодію учасників проєктної діяльності.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання завдань дослідження нами було використано такі методи:

– теоретичні (вивчення та аналіз філософської, психологічної, педагогічної, науково-методичної літератури);

– емпіричні (узагальнення педагогічного досвіду, анкетування, індивідуальні та колективні бесіди, спостереження, педагогічний експеримент);

– математичні методи обробки експериментальних даних.

Експериментальна база. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Криворізької гімназії № 32 Криворізької міської ради. В експерименті взяли участь учні четвертих класів у кількості 60 осіб.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в освітній процес початкової школи основних положень системи формування лідерських якостей молодших школярів засобом проєктної технології. Результати дослідження та висновки можуть бути використані вчителями початкових класів та вихователями ГПД при укладанні програм виховання дітей молодшого шкільного віку. Матеріали кваліфікаційної роботи також можуть бути використані у системі підвищення кваліфікації та перепідготовки вчителів початкових класів, у майбутній професійній діяльності автора, при підготовці наукових та методичних публікацій.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження було апробовано на таких конференціях:

1) I Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Освіта XXI століття: аксіологічний вимір» (Нікополь, КЗ «Нікопольський фаховий педагогічний коледж «ДОР», 02 грудня 2022 р.);

2) X Всеукраїнська науково-практична студентська інтернет-конференція «Науковий простір студента : пошуки, знахідки» (Київ, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 31 березня 2023 р.);

3) II Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Освіта XXI століття: аксіологічний вимір» (Нікополь, КЗ «Нікопольський фаховий педагогічний коледж «ДОР», 19 травня 2023 р.).

Досліджувану тему розкрито в таких публікаціях:

1. Фараджева В. В. Формування лідерських якостей молодших школярів в освітньому середовищі Нової української школи засобами проєктної діяльності. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір*: збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Нікополь, 2 грудня 2022 року). Нікополь : Навчально-методичний кабінет, 2022. С. 293–298.

2. Фараджева В. В. Формування лідерських якостей молодших школярів у контексті ідей Нової української школи. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір*: збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської

науково-практичної конференції (м. Нікополь, 19 травня 2023 року).
Нікополь : Навчально-методичний кабінет, 2023. С. 324–330.

3. Фараджева В. В. Лідерські якості у структурі особистості молодшого школяра. *Актуальні питання теорії і практики початкового навчання*: збірник наукових праць студентів. Кривий Ріг : Криворізький державний педагогічний університет, 2023. Вип.16. С. 120–125.

4. Онищенко І. В., Фараджева В. В. Формування лідерських якостей молодших школярів засобом проєктної технології : навч.-метод. посіб. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 115 с.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, супроводжуваних висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (105 позицій), 8 додатків. Повний обсяг роботи – 115 сторінок, із яких 82 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБОМ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

1.1. Сутність понять «лідерство», «лідер», «лідерські якості» у науковій літературі

Питання лідерства були актуальними на всіх історичних етапах розвитку людства. Ще із часів Стародавніх держав існувала формальна структура громадського управління, де чітко виділялися її лідери: монархи, фараони, імператори, королі, полководці, воєначальники, губернатори та ін. Одним із перших розробників проблеми лідерства можна вважати Платона, який у своїй праці «Держава» запропонував три типи лідерства: 1) філософ – державний діяч, який керує республікою на основі розуму та справедливості; 2) воєначальник, який захищає державу та підпорядковує інших людей своїй волі; 3) ділова людина, що забезпечує задоволення матеріальних потреб.

Досліджуючи генезис лідерства, зауважимо, що великий вплив на сучасні дослідження в галузі лідерології відіграли праці Н. Макіавеллі, Т. Карлайла, Р. Бмерсона, Ф. Ніцше, Г. Тайда, З. Фрейда та ін. Зокрема, Н. Макіавеллі лідером вважав володаря, який здатний використати усі способи збереження влади. Т. Карлайл і Р. Бмерсон вважали лідера творцем історії, наділеним особливим талантом. Ф. Ніцше висунув ідею політичного лідера як надлюдини, сильної особистості, наділеної всіма можливими чеснотами і здатної нав'язати свою волю широким верствам. За його переконанням, прагнення до лідерства є проявом творчого інстинкту особистості; лідеру надається право ігнорувати мораль, яка постає як зброя слабких [41, с. 104]. Для Г. Тарда наслідування послідовників лідера – основний закон соціального життя. За З. Фрейдом, пригнічене лібідо може переходити в прагнення до лідерства.

Вивчення проблеми формування лідерських якостей молодших школярів потребує визначення й інтерпретації її базових понять. У контексті нашого дослідження фундаментальними категоріями є такі: «лідерство», «лідер», «лідерські якості». Розкриємо їх сутність.

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про те, що на сьогодні сформовані основні положення і підходи до вивчення різних аспектів феномену лідерства. Різні аспекти лідерства розглянуто в працях як зарубіжних (К. Берд, Л. Бернард, Е. Богардус, М. Вебер, Р. Емерсон, Л. Картер, Х. Саймон, Р. Стогділл, Ф. Тейлор, Ф. Фідлер та ін.), так і вітчизняних (Д. Алхімов, Д. Волківська, Н. Зимівець, О. Козак, О. Косенчук, Ж. Петрочко, М. Риженко, К. Садохіна, Н. Семченко, Н. Сушик, В. Татенко та ін.) дослідників.

Лідерство є складним та поліаспектним явищем, що дозволяє інтегрувати особистість в суспільну діяльність та міжособистісні взаємостосунки. Лідерство є соціально-психологічним процесом, що виникає у колективі чи в групі, та будується на впливові авторитету особистості на поведінку членів цього колективу. В основі цього процесу лежить здібність лідерів притягувати до себе людей, несвідомо викликати почуття захоплення і любові [58].

Аналіз наукових розвідок, присвячених феномену лідерства, дав змогу з'ясувати, що у ХХ ст. було складено більш ніж 350 визначень лідерства [101]. Однак, вчені поки що не дійшли однозначного висновку щодо єдиного універсального визначення лідерства, оскільки воно може бути розглянуте з різних поглядів та досліджуватися з різних підходів.

Різні науковці та дослідники наголошують на різних аспектах та характеристиках лідерства залежно від їхньої теоретичної бази та дослідницького підходу. Тому різні теорії, моделі та концепції лідерства доповнюють одна одну та сприяють розумінню цього складного явища з різних сторін. Так, у соціально-історичному аспекті лідерство трактується як спосіб задоволення потреби суспільства в управлінській діяльності; у

філософському – як процес впливу особистості на спільноту; у соціально-психологічному – як механізм управління суспільними процесами в малій групі.

Розглянемо сутність поняття «лідерство» у сучасній науковій літературі.

У «Педагогічному словнику» за редакцією М. Ярмаченка поняття «лідерство» розглядається як соціально-психологічний феномен, який виникає як результат взаємодії між людиною та конкретними суспільно зумовленими обставинами предметної діяльності [52, с. 288].

Л. Сергеева, В. Кондратьєва, М. Хромей лідерство трактують як здатність впливати на окремі особистості та соціальні групи, трудові колективи, спрямовувати їхні зусилля на досягнення мети організації, фірми, підприємства [74, с. 12]. Отже, лідерство є результатом впливу на групу чи колектив, мобілізуючи їх на досягнення суспільно важливих цілей.

О. Косенчук під лідерством розуміє різновид активності, що передбачає реалізацію особистих і загально групових цілей та обумовлена особистісними характеристиками лідерів, об'єктивними обставинами та вимогами групи, умовами життєдіяльності цих груп у певному соціальному середовищі [35].

На думку К. Садохіної, лідерство є дієвим впливом особистості групи на інших членів групи з метою оптимізації виконання спільного завдання [69, с. 440]. Отже, за переконанням дослідниці лідерство є інструментом досягнення цілей або результату.

Т. Близнюк, Б. Гаваагійн зазначають, що лідерство – це поліаспектне поняття, і під час його трактування треба урахувати фундаментальні аспекти лідерства, зокрема те, що лідерство може бути центром групових процесів, проявом особистісних характеристик, мистецтвом переконання, дією та поведінкою, способом досягнення цілей, результатом, взаємодією, вмінням вести за собою, впливом, владою, диференціацією ролей [8]. Учені зауважують, що під час аналізу поняття і змісту лідерства треба також

ураховувати статичні і процесуальні компоненти феномена «лідерства» та усі його аспекти.

Слід зауважити, що лідерство відрізняється від керування, зокрема лідерство передбачає вираження, формування і регулювання внутрішніх групових та міжособистісних стосунків, що мають неофіційний характер, а керування – це засіб регулювання ділових стосунків в соціальних організаціях [52, с. 287].

Схарактеризуємо основні підходи до теорії лідерства: персоналістичний, ситуаційний, поведінковий, когнітивно-атрибуційний, ціннісний (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Основні підходи до теорії лідерства

№ п/п	Підхід	Зміст
1.	Персоналістичний	Вивчення особистості лідера та його особистісних якостей та властивостей, що дозволяють йому бути лідером.
2.	Ситуаційний	Вивчення ситуаційного контексту процесу лідерства.
3.	Поведінковий	Вивчення різних видів діяльності, поведінки, учинків лідера, специфіки взаємодії та впливу на мотивацію послідовників.
4.	Когнітивно-атрибуційний	Вивчення специфіки сприйняття лідера його послідовниками та особливостей формування образу лідера.
5.	Ціннісний	Вивчення специфіки формування та перетворення лідером індивідуально-особистісних і внутрішньо-групових структур у процесі здійснення лідерства.

На наш погляд, сучасною та найбільш прийнятною є модель лідерства, що була представлена в 2011 році в книзі «Три рівні лідерства: як розвивати свої лідерські якості, вміння і навички», написаної Дж. Скуллером. Переважно цю модель класифікують як «інтегровану психологічну теорію лідерства», також ця модель відома як «модель лідерства 3Р – Public, Private, Personal leadership» [104, с. 34-35].

Лідерство – це багатоконпонентне утворення, що передбачає такі структурні компоненти, як знання, вміння, навички, якості і характеристики. Серед структурних компонентів важливе місце посідають такі: здатність вести за собою, комунікативні і організаторські здібності, високий рівень

самосвідомості, відповідальність, самостійність, ініціативність, активність, вміння встановлювати гармонійні стосунки з оточуючими, надійність, яскрава індивідуальність особистості лідера.

Як бачимо, лідерство є одним із процесів організації взаємодії у групі (колективі), сутність якого полягає в застосуванні впливу одних членів групи на інших задля створення оптимальних умов для досягнення цілей групи та виконання її актуальних завдань.

Розглянемо сутність поняття «лідер».

Термін «лідер» англійського походження, означає «той, хто веде». У «Психологічному словнику» В. Синявського, О. Сергєєнкової поняття «лідер» подається як «авторитетний член організації чи невеликої групи людей, особистісні якості якого дозволяють йому грати головну роль у соціальних ситуаціях і процесах, при прийнятті групових рішень і організації спільної діяльності» [62, с. 112].

Д. Волківська вважає, що лідер є авторитетною особистістю, яка виконує головну роль в організації діяльності, встановленні стосунків в групі. Лідеру притаманні якості, які є необхідними для успішної керівної діяльності [14, с. 79]. Отже, за переконанням дослідниці, лідером є особистість, що здатна вести за собою, вміє встановлювати гармонійні стосунки з членами групи, приймати відповідальні рішення та є успішним організатором.

За визначенням В. Шапара, лідер є членом групи, яка надає йому право приймати відповідальні й самостійні рішення в складних ситуаціях – рішення, що захищають їхні інтереси і визначають напрями і стилі діяльності всієї групи [89, с. 230]. Учений підкреслює, що лідер відіграє провідну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємин у групі.

С. Гармаш і О. Гашутіна лідером називають особистість із розвинутими комунікативними вміннями, яка здатна ефективно впливати на інших людей та із якою хочуть співпрацювати усі інші члени колективу [16]. Отже, на думку вчених, лідер має яскраву індивідуальність, вміє встановлювати

гармонійні стосунки з оточуючими, має високий рівень комунікативних здібностей.

На думку О. Косенчук, лідер – це суспільно активна особистість, яка володіє певними лідерськими якостями та ціннісними орієнтаціями, за допомогою яких можна позитивно впливати на певних суб'єктів чи групу, активізуючи їх на досягнення важливих цілей для зміни певних соціальних ситуацій [35]. Отже, дослідниця вважає, що лідер впливає на поведінку і свідомість членів групи, мотивує їх на досягнення важливих цілей діяльності.

За нашим переконанням, повне визначення поняття «лідер» дає Н. Зимівець, виділяючи основні ознаки, якими можна охарактеризувати поняття «лідер»:

- приналежність до групи: лідер – саме член групи, він «всередині», а не «над» групою;

- становище групи: лідер користується у групі авторитетом, він має високий статус;

- збіг ціннісних орієнтацій: норми та ціннісні орієнтації групи збігаються, лідер найбільш повно відображає та виражає інтереси групи;

- вплив лідера на групу: лідер зі свого боку впливає на поведінку і свідомість інших членів, організацію та управління групою під час досягнення групових цілей;

- джерело висування лідера групи [27].

Отже, аналіз праць учених свідчить про те, що лідером, як правило, стає найбільш активна, цілеспрямована, ініціативна й досвідчена особистість, яка здатна вести за собою, та має високий рівень відповідальності та самостійності. Однак, слід зауважити, що лідер однієї групи не обов'язково буде лідером іншої групи. Дослідники роблять акцент на тому, що справжній лідер приділяє значну увагу стосункам із членами колективу та забезпеченню ефективності групової діяльності, у результаті чого учасники спільноти свідомо приймають загальні цілі як свої особисті, що забезпечує формування

сприятливого морально-психологічного клімату у групі та одночасно високу ефективність спільної діяльності.

Розглянемо сутність поняття «**лідерські якості**».

Д. Алхімов у своїй монографії «Виховання лідерських якостей учнів у сучасній загальноосвітній школі» поняття «лідерські якості особистості» розглядає як «узагальнені властивості лідера створювати нове бачення розв'язання проблеми, успішно впливати на послідовників у напрямі досягнення групою або організацією цілей» [3, с. 121].

Н. Сушик, досліджуючи теоретико-методологічні засади формування лідерських якостей у здобувачів освіти, поняття «лідерські якості» трактує як риси, що здатні забезпечити ефективне лідерство, зокрема здатність виділятися у конкретних справах та приймати відповідальні рішення у важливих ситуаціях; інноваційно підходити до вирішення проблем; успішно впливати на послідовників з метою досягнення цілей; забезпечувати позитивний соціально-психологічний клімат у колективі [80]. Отже, лідерські якості як риси особистості допомагають впливати на поведінку і свідомість інших членів групи під час досягнення важливих цілей, реалізації власної мети.

Ж. Петрочко, обґрунтовуючи сутність і функціональну роль соціальної ініціативності в структурі лідерства підлітків, поняття «лідерські якості» розглядає як сукупність властивостей, що здатні забезпечити соціальну активність підлітків-членів дитячих об'єднань як суб'єктів реалізації цілей, – як особистих, так і загально групових [54]. Таким чином, дослідниця лідерські якості трактує як здатність, підготовленість і прагнення особистості впливати на групу або окремих її представників з метою регулювання поведінки та діяльності останніх.

М. Риженко лідерські якості особистості характеризує як сталу сукупність властивостей і особистісних рис, які дозволяють розуміти й враховувати інтереси групи людей, ефективно впливати на них та вести їх за собою з метою реалізації визначених загально групових цілей [64].

На думку Н. Семченко, лідерські якості є різновидом соціально-психологічних властивостей особистості, які дозволяють відображати її ставлення до інших людей і суспільства та виявляються у поведінці та у вчинках [73].

О. Козак, аналізуючи різні наукові підходи до проблеми лідерства, в основу свого дослідження кладе трактування поняття «лідерські якості», сформульоване Н. Сушик [34, с. 173].

Як бачимо, під лідерськими якостями розуміють психологічний конструкт, що передбачає вплив індивідуального суб'єкта на груповий суб'єкт з метою регулювання або зміни поведінки останнього. Лідерські якості передбачають змістовні і спонукальні аспекти. Змістовний аспект характеризується здатністю індивідуального суб'єкта впливати на інший суб'єкт чи групу; спонукальний аспект - потребами особистості впливати на інші суб'єкти.

Ми розглядаємо поняття «лідерські якості» у контексті ідей «soft skills», адже в сучасних реаліях все більше затребуваними стають особистості, які є не лише компетентними, а й у яких на високому рівні сформовані «м'які навички» («soft skills»). Такі життєві навички, які оцінюють як «навички ХХІ століття», серед яких і виокремлюють лідерські навички, суттєво підвищують можливості для соціальної адаптації, сприяють ефективному спілкуванню, уникненню чи розв'язанню конфліктних ситуацій, особистісній самореалізації. Відтак, наявність у людини високо розвинених соціально важливих умінь і навичок є однією з умов досягнення життєвого успіху.

На наш погляд, лідерські якості – це індивідуальні й соціально-психологічні характеристики особистості, які дозволяють їй впливати на членів групи, їх дії, поведінку, думки, прагнення з метою забезпечення злагодженої взаємодії та ефективної діяльності.

На думку Г. Тітової, критеріями розвитку лідерських якостей є внутрішня готовність індивіда бути лідером, що включає такі структурні

складові: «мотиваційна (бажання виконувати функції лідера, внутрішня готовність до прийняття ролі лідера, прагнення діяти, інтерес до діяльності лідера); пізнавальна (знання правил ефективного спілкування в різних обставинах, розуміння поставлених завдань, знання алгоритмів організаторської діяльності); практично-дійова (результативність діяльності); особистісно-позиційна (як сприймає лідера група та лідер групи)» [83].

Вивчення й аналіз різноманітних наукових підходів до визначення та трактування лідерських якостей особистості дав можливість виокремити структурні складові лідерських якостей здобувача освіти. Зокрема, слід виділити такі структурні компоненти: особистісний компонент – загальні властивості лідера як сукупність його ціннісних орієнтирів і відносин із навколишнім світом і людьми; поведінковий компонент – лідерська поведінка як передумова спільного сприйняття, взаємного розуміння та взаємооцінки; ситуаційний компонент – ситуації та види діяльностей, у яких діє лідер.

Отже, аналіз наукової літератури дозволив зробити такі **висновки**:

- існує ряд концепцій лідерства, основних положень і підходів до вивчення різних аспектів феномену лідерства, з'ясовано різні його стилі;
- лідерство є складним та поліаспектним явищем, що передбачає інтеграцію особистості в систему суспільної діяльності та міжособистісних стосунків;
- лідером є найбільш активна, цілеспрямована, ініціативна й досвідчена особистість, яка здатна вести за собою, має високий рівень відповідальності, самосвідомості та самостійності, володіє вміннями встановлювати гармонійні стосунки з оточуючими;
- лідерські якості – це індивідуальні й соціально-психологічні характеристики особистості, які дозволяють їй впливати на членів групи, їх дії, поведінку, думки, прагнення з метою забезпечення злагодженої взаємодії та ефективної діяльності.

1.2. Лідерські якості у структурі особистості молодшого школяра

Відомо, що сформовані у молодшому шкільному віці особистісні якості відіграють важливу роль у становленні особистості як суб'єкта суспільної діяльності. Вивчення й аналіз наукових праць (С. Бірд, А. Лоутон, Р. Манн, Е. Роуз, Р. Стогділл, О. Уманський та ін.) показало, що важливими лідерськими якостями особистості, які слід формувати з 6-го по 10-й рік життя, є такі:

- активність;
- ініціативність;
- відповідальність;
- самостійність;
- емоційна стійкість;
- комунікабельність.

Схарактеризуємо ці лідерські якості, визначимо їх суттєві ознаки та особливості.

1. Активність.

Активність є важливою лідерською якістю молодшого школяра. Активність – це самостійна категорія, соціальне явище, що має специфічні особливості [2, с. 67]. У психолого-педагогічній літературі активність розглядається як максимальна діяльність особистості, міра діяльності, надзвичайно високий етап діяльності, здатність людини змінювати навколишнє середовище відповідно до особистісних потреб, поглядів та мети, характеристика суб'єктності, розумова енергія, енергійна діяльність та ін.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» подано таке визначення активності : «активність – енергійна діяльність, діяльна участь у чому-небудь» [13, с. 12].

В «Енциклопедії сучасної України» поняття «активність особистості» трактується як активне ставлення до світу, спроможність здійснювати

суспільно важливі перетворення матеріального і духовного середовища шляхом освоєння суспільного досвіду людства [24].

С. Гончаренко визначає активність особистості як «здатність до діяльності перетворити навколишнє середовище й саму себе на основі матеріальної і духовної культури» [18]. Отже, за переконанням ученого, активність є здатністю людини змінювати навколишнє середовище відповідно до цінностей матеріальної і духовної культури.

Слід зауважити, що активність – це не вроджена властивість особистості молодшого школяра – вона фіксується і розвивається в процесі різних видів діяльності. У молодшому шкільному віці діяльність дитини поступово змінюється через зростання її психофізіологічних можливостей, розширення життєвого досвіду.

Отже, активність як лідерська якість молодшого школяра розглядається через діяльність або діяльний стан, що допомагає особистості молодшого шкільного віку вирішувати різноманітні питання, діяти впевнено у будь-яких ситуаціях, постійно брати на себе відповідальність.

2. Ініціативність.

Ініціативність є однією із провідних лідерських якостей особистості здобувача початкової освіти. Проблему ініціативності досліджували такі українські науковці, як І. Бех, О. Кононко, Л. Новікова, Л. Піроженко, В. Помилуйко, С. Сисоєва, О. Старинська, О. Трошкін, В. Шапран та ін. Проблему виховання ініціативності у дітей молодшого шкільного віку вивчали З. Алієва, Є. Белорукова, Є. Бічерова, Н. Мельникова, С. Петухов, Н. Тертична та ін.

Поняття «ініціативність» походить від поняття «ініціатива» і означає почин, здатність людини до започаткування своїх рішень у різних сферах суспільного життя [86, с. 708].

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка поняття «ініціативність» розглядається як «риси особистості, що характеризується спроможністю та схильністю до активних і самостійних дій» [18].

В. Помилуйко визначає ініціативність як «інтегративне особистісне утворення, яке характеризується надситуативною активністю та спрямованістю на досягнення певних цілей, котрі вимагають певних вольових зусиль для їх реалізації» [57, с. 206].

В. Шапран вважає, що ініціативність – це стала особистісна якість, якій характерна вільна надситуативна активність, що спрямована на досягнення певних цілей та передбачає виявлення рішучості та вольових якостей у реалізації запланованого [90].

За переконанням О. Трошкіна, ініціативність є складною багатофункціональною якістю особистості, яка виступає як інтегративна основа взаємозв'язку інших якостей, зокрема таких, як цілеспрямованість, активність, самостійність, самодисциплінованість [85, с. 9].

Слід зазначити, що ініціативність як лідерська якість молодшого школяра тісно пов'язана із активністю, проте слід розмежовувати їх, адже ініціативність має дещо іншу характеристику і забезпечує вияв учнем власного інтелектуального, морального, фізичного, творчого потенціалу в діяльності. Активність пов'язують з особистісними якостями, її здатність змінювати навколишню дійсність відповідно до потреб, поглядів і поставлених цілей. Отже, ініціативність означає внутрішнє спонукання та його вираження у діяльності та визначається ступенем особистісної значущості діяльності, активності дій.

Ж. Петрович у своєму дослідженні характеризує найбільш значущі лідерські якості особистості. Серед переліку таких якостей особливе місце вона відводить соціальній ініціативності. Учена характеризує таку якість особистості як інтегровану [54, с. 149]. За переконанням дослідниці, роль ініціативності у структурі лідерства полягає в тому, що вона становить основу для розвитку інших якостей особистості.

Отже, ініціативність – це лідерська якість молодшого школяра, яка передбачає здатність до самостійних починань, творче ставлення до себе і свого буття, соціального і природного оточення, і заснована на вмінні

особистості самостійно приймати рішення. З метою формування ініціативності як лідерської якості вважаємо необхідним створювати для учнів початкової школи навчальні ситуації, які б вимагали від них уміння ставити перед собою нові завдання та втілювати їх у діяльності, свідомо ставитися до власних учинків, уміти аналізувати їх, з'ясувати причини, які заважають досягненню мети. Важливим є також прагнення особистості до організації та управління групою під час досягнення спільних цілей.

3. Відповідальність.

У теорії лідерства відповідальність посідає особливе місце і є однією із провідних лідерських якостей особистості. Різні аспекти відповідальності представлені в працях А. Богуш, Л. Зеленська, С. Золотухіної, Р. Кондратенко, М. Левківського, Л. Славіної, Г. Шейко та ін. Передумови формування відповідальності в молодшому шкільному віці розкриті в дослідженнях І. Бега, І. Захарченка, В. Тернопільської, А. Толкачової, Г. Шейко та ін.; зміст і структура відповідального ставлення до навчання – у роботах Н. Басюк, К. Клімової, А. Панова, Е. Рудковського, Л. Славіної, І. Сопівника, А. Толкачової, Г. Тульчинського, Л. Ярощук, А. Яцеленка та ін.

У педагогічній науці поняття «відповідальність» розкрито в працях А. Богуш, З. Борисової, Н. Зубалій, Б. Кобзаря, М. Левківського, Є. Пустовойтова, В. Савченка, М. Сметанського, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та ін.

Відповідальність – це здатність суб'єкта (людини, групи людей чи організації) адекватно відповісти за те, що йому доручено, або за те, що він взяв на себе сам [93].

А. Богуш вважає, що відповідальність є морально-етичним регулятором міжособистісних стосунків, активатором діяльності людей, передумовою праці й ініціативи [9, с. 8].

На думку М. Левківського, відповідальність є якістю особистості, яка трактується в контексті із іншими якостями, такими як самостійність, ініціативність, старанність, цілеспрямованість. За переконанням вченого,

відповідальність є, водночас, психологічним станом, установкою, яка супроводжується різноманітними емоційними переживаннями. Ознаками відповідальності є пунктуальність, обов'язковість, готовність відповідати за наслідки власних дій [36, с. 15].

Л. Славіна відповідальність трактує таким чином: «Відповідальність – це воляова якість, яка пов'язана з морально-ціннісною орієнтацією особистості» [77]. Ознаками відповідальності є здатність відповідати за наслідки власних дій, виконувати свої обов'язки, пунктуальність та точність.

У молодшому шкільному віці формуються різні види відповідальності, які набувають певної стійкості. Г. Шейко зауважує, що змусити здобувача початкової освіти бути відповідальним практично не можливо. Сформуванню відповідальності можливо лише за умови входження індивіда в цей процес як активного суб'єкта [91, с. 185].

Зауважимо, що відповідальність тісно пов'язана із ініціативністю. Остання значною мірою впливає на становлення відповідальності. Ініціативні учні більш активно беруть участь у власному житті. Для них характерна здатність бути відповідальними за організацію свого часу, за досягнення своїх цілей. При цьому важливо навчити активного молодшого школяра порівнювати свої можливості з прагненнями. Іншими словами, необхідно розтлумачити йому, що брати на себе більше, ніж можеш зробити, безвідповідально.

4. Самостійність.

Поняття «сам» у наукових розвідках трактується по-різному, зокрема як здатність діяти без допомоги, ініціативно, зберігаючи свою позицію та ін. Аналіз наукових праць засвідчив наявність різних трактувань поняття «самостійність». Її розглядають як особистісну якість, рису характеру, тенденцію та ін.

Автор «Педагогічного словника» М. Ярмаченко поняття «самостійність» тлумачить як узагальнену особистісну якість, яка передбачає

ініціативність, критичність, адекватну самооцінку та почуття відповідальності за власну діяльність і поведінку [52, с. 251].

На думку Ю. Демидової, самостійність є якістю особистості, яка формується в процесі певної діяльності та характеризується можливістю застосовувати набуті знання в практичних ситуаціях [20, с. 30]. Отже, за переконанням дослідниці, самостійність визначається ставленням особистості до процесу діяльності та її результатів, умінням застосовувати знання в практичних ситуаціях.

М. Савченко у своїх працях стверджує, що самостійність – це базова морально-вольова якість особистості, що передбачає свідоме та відповідальне ставлення до діяльності. Самостійність, на думку дослідниці, потребує таких якостей, як наполегливість, ініціативність та критичність під час розв'язання нового завдання, прагнення діяти без додаткової допомоги, та звернення за допомогою дорослого у разі потреби [68, с. 27].

Таким чином, аналіз поняття «самостійність» показав, що це така якість особистості, яка розглядається як будь-яка діяльність учня, яка виконується ним особисто без сторонньої допомоги, абсолютно самостійно. Окрім того, більшість авторів сутність самостійності розкривають через вольові риси особистості та її інтелектуальну діяльність.

5. Емоційна стійкість.

Проблема емоційної стійкості є однією зі складових лідерських якостей особистості лідера. Теоретико-методологічні засади емоційної стійкості була предметом досліджень І. Аршави, Л. Асмаковець, Л. Бучек, Т. Кириленко, З. Курлянд, А. Мірошина, В. Пенькова, В. Писаренка, Є. Семенової, Н. Трофаїли, Н. Шевченко, О. Чебикіна та ін.

На думку Н. Трофаїли, емоційна стійкість є інтегративною властивістю особистості, що виявляється «в умінні підтримувати динамічну рівновагу між збереженням адекватної поведінки в емоційно значимій ситуації і відновленням або підтриманням цілісності особистості, її комфортного емоційного стану після стресу» [84, с. 127].

Т. Кириленко, аналізуючи емоційний світ особистості, поняття «емоційна стійкість» розглядає як «властивість особистості, що забезпечує гармонію між усіма компонентами діяльності в емоційній ситуації і тим самим сприяє успішному здійсненню даної діяльності або досягненню поставленої мети» [31].

І. Аршава вважає, що емоційна стійкість є інтегральною властивістю психіки, яка передбачає емоційні, вольові, інтелектуальні, мотиваційні компоненти психічної діяльності, що сприятиме успішному досягненню мети у складних емотивних ситуаціях [6]. Отже, емоційна стійкість, за переконанням дослідниці, дозволяє долати стан емоційного збудження під час виконання складної діяльності.

Л. Бучек емоційну стійкість визначає як «властивість особистості, що характеризується особливостями саморегуляції» [10]. На думку вченого, важливим умінням підтримувати динамічну рівновагу та стабільність під час виконання складних завдань.

На нашу думку, емоційна стійкість як лідерська якість молодшого школяра є стабільною спрямованістю емоційних переживань учня на позитивне розв'язання завдань діяльності. Емоційна стійкість вимагає таких психічних якостей, як саморегуляція, емпатія, самовладання та експресивність.

6. Комунікбельність.

Комунікбельність (від лат. *communīcābilis* – з'єдную, повідомляю) – це здатність особистості до комунікації, встановлення комуникативних контактів, результативної взаємодії з іншими людьми. Отже, комунікбельність передбачає готовність та вміння будувати контакт на різній психологічній дистанції – далекій та близькій, та передбачає три рівні комунікації – комуникативній, інтерактивній та перцептивній.

Аналіз наукових праць учених (Л. Барановська, О. Бодалєв, М. Вашуленко, О. Гаврилюк, О. Газман, С. Гончаренко, Т. Донченко, І. Зимня, Б. Кобзар, О. Коберник, Н. Кудикіна, Д. Леонтєв, О. Мельничук,

С. Ніколаєв, Т. Ніколаєва, І. Синиця, К. Слесик, О. Пометун, О. Стребна та ін.) показав, що комунікабельність визначається як поліфункціональна якість особистості, що передбачає здатність встановлювати міжособистісні зв'язки та підтримувати комунікативні контакти з іншими людьми.

Важливим є з'ясування сутності поняття «комунікативна компетентність», яке передбачає «здатність користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання навколишнього світу і вирішення найважливіших життєвих задач; володіння всіма видами засобів комунікації, основами культури усного та писемного мовлення, базовими вміннями і навичками використання комунікативних засобів в різних сферах і ситуаціях спілкування» [23, с. 81].

Підсумовуючи, слід зауважити, що комунікабельність або здатність до ефективного спілкування розглядається у зв'язку з необхідністю пошуку ефективних засобів побудови взаємодії, необхідністю в нових знаннях і вміннях в системі міжособистісних стосунків, що пов'язані із взаємним обміном інформацією і пізнанням людьми один одного, з управлінням власною поведінкою і поведінкою інших, організацією власної діяльності. Комунікабельність виявляється в поведінці, діяльності, що забезпечує вирішення практичних життєвих комунікативних ситуацій.

Отже, аналіз наукової літератури дозволив зробити такі **висновки**:

- важливими лідерськими якостями особистості, які слід формувати у молодших школярів, є такі : активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність;
- активність розглядається як посилена діяльність або діяльний стан, що допомагає особистості вирішувати різноманітні питання, діяти впевнено у будь-яких ситуаціях, постійно брати на себе відповідальність;
- ініціативність трактується як лідерська якість особистості, яка передбачає здатність до самостійних починань, творче ставлення до себе і свого буття, соціального і природного оточення, і заснована на вмінні особистості самостійно приймати рішення;

- відповідальність є стимулятором активної діяльності учня, запорукою ініціативності;
- самостійність розглядається як будь-яка діяльність учня, яка виконується ним особисто без сторонньої допомоги, абсолютно самостійно;
- емоційна стійкість виявляється в стабільній спрямованості емоційних переживань на позитивне майбутніх завдань та в здатності долати стан емоційного збудження під час виконання складної діяльності;
- комунікабельність передбачає встановлення соціальних зв'язків, контактів, плідну взаємодію з іншими учнями.

1.3. Проєктна технологія як засіб формування лідерських якостей молодших школярів

В умовах реформування початкової ланки освіти відбувається оновлення форм, методів, прийомів і засобів виховання та навчання здобувачів початкової освіти. Перед учителями початкової школи постає завдання спрямовувати свою діяльність на формування у вихованців особистісно важливих компетентностей, зокрема ключових. Серед якостей, що забезпечують формування означених компетентностей, важливе місце посідають лідерські якості, які значно підвищують можливості стати успішною у сучасному світі особистістю.

Однією із ефективних технологій формування лідерських якостей молодших школярів є проєктна технологія. Саме використання проєктної технології є одним із перспективних напрямів функціонування системи початкової освіти, оскільки створює умови для формування лідерських якостей особистості, яка здатна приймати власні рішення, адекватно реагувати на соціальні зміни. Проєктне навчання – це метод, ефективність якого була підтверджена світовою практикою.

Уперше поняття «проєкт» з'явилося у XVII-XVIII ст., у перекладі з латинської мови воно означає «кинутий уперед». З часом проєкт починають

трактувати як ідею, відповідно до якої суб'єкт має право на власну думку, власну позицію, власний погляд.

Американський педагог і філософ Д. Дьюї почав активно поширювати й реалізовувати ідеї проєктного навчання. На його думку, навчання повинне враховувати вікові та психологічні особливості дитини. Тому в центрі освітнього процесу має стояти здобувач освіти зі своїми уподобаннями, інтересами, прагненням та потребами.

Вагомим є внесок у розробку проблеми проєктного навчання й таких педагогів-гуманістів, як О. Декролі і С. Френе, які заклали теоретичне підґрунтя методу проєктів. Їхній послідовник В. Кілпатрік на початку ХХ ст. у статті «Метод проєктів» (1918) запропонував ідею моделі освіти, у центр якої покладено проєктну діяльність.

Ідеї проєктного навчання знайшли відображення в методичних розробках українських педагогів і науковців, зокрема: А. Макаренка («колективна творча справа»), О. Пехоти (навчальне проєктування на основі інтегрування знань, умінь, творчості), Є. Павлютенкова (моделювання в системі освіти), Є. Полат (різновиди педагогічного проєктування) та ін.

Ефективна і раціональна інтеграція теоретичних знань та їх практичне застосування зробили метод проєктів популярним у закладах освіти США, Англії, Німеччини, а з 90-х років – і в Україні у зв'язку з розвитком ідей оновлення освіти.

Вивчення й аналіз наукової літератури (Д. Гелбрейт, Д. Джонсон, Н. Матяш, Дж. Дьюї, У. Кілпатрік, Є. Коллінгс, Л. Левін, О. Пехота, Л. Піроженко, О. Пометун, Є. Полат, С. Сисоєва, Б. Твісс та ін.) свідчить про те, що поняття «метод проєктів», «проєктна технологія», «проєкт» трактуються неоднозначно і досить широко.

Розглянемо сутність поняття «метод проєктів».

О. Пометун, Л. Піроженко метод проєктів трактують як систему навчання, за якою здобувачі освіти набувають знання, уміння, навички в процесі планування та виконання практичних завдань [56, с. 21]. Під час

проектувальної діяльності, на думку дослідниць, чільне місце посідає самодіяльність вихованців та їхня активність.

На думку С. Сисоевої, метод проєктів дозволяє реалізувати особистісно орієнтований підхід в освіті та сприяє формуванню вмій адаптуватися до умов життя людини постіндустріального суспільства [76].

Поняття «метод проєктів», за переконанням С. Мірошник, слід тлумачити, як «систему навчання, орієнтовану на реалізацію творчого й особистісного потенціалу учня у процесі створення нового продукту під контролем учителя» [37].

Метод проєктів передбачає практичну діяльність учнів (індивідуальна, парна, групова), яка виконується школярами протягом певного часового проміжку. Такий формат навчання передбачає залучення учнів до створення власних продуктів [33, с. 21]. Він також формує навички взаємодії, спілкування, розв'язування проблем, утілення педагогіки партнерства тощо. Проєктний метод є інструментом, що дозволяє створити умови для формування лідерських якостей і самостійності учня.

Отже, метод проєктів дозволяє моделювати діяльність учнів, переходити від традиційних освітніх технологій до інноваційних, стимулює творчість і активність, забезпечує інтегровану освіту, а також формує в здобувачів початкової освіти якості, необхідні для успішної і результативної діяльності.

Розглянемо сутність поняття **«проєктна технологія»**.

М. Кадемія вважає, що проєктна технологія – це система навчально-пізнавальних прийомів, які забезпечують можливість розв'язання певної проблеми за допомогою самостійних, колективних, інтерактивних дій здобувачів освіти з обов'язковою презентацією результатів роботи [28, с. 36].

О. Онопрієнко вважає, що основною метою проєктних технологій є організація самостійної пошукової діяльності школярів. Проєктні технології надають можливість наблизити навчальний процес до реального життя та

потреб учнів, роблять навчання молодших школярів цікавим і змістовним, а процес набуття знань, умінь і навичок простим і доступним [47, с. 53-54].

Як бачимо, сутність проектної технології полягає у стимулюванні інтересу здобувачів освіти до розв'язання навчальних проблем та практичного застосування знань через проектну діяльність.

Цінність проектної технології полягає в можливості розвитку лідерської позиції особистості, здатності вести за собою, пізнавальної активності, вміння встановлювати гармонійні стосунки з оточуючими, оволодіння різними способами творчої, дослідницької діяльності. У процесі проектної діяльності учні набувають навичок пошукової роботи, підвищують мотивацію до здобуття додаткової інформації, а також розвивають в собі такі організаторсько-ділові лідерські якості, як цілеспрямованість, переконливість, організованість, діловитість, активність, продуктивність.

У початковій школі використання проектної технології спрямоване на розвиток навичок організаторської роботи, співробітництва, ділового спілкування в колективі, що є дуже важливим для розвитку лідерських якостей. Здобувачі початкової освіти набувають досвід розв'язання проблем майбутнього самостійного життя, які вони проєктують у навчанні.

Розглянемо сутність поняття **«проект»**.

Поняття «проект» у науковій думці різних часів тлумачилося як прототип або прообраз бажаного об'єкту; як процес, що дає початок змінам явищ та дійсності; як механізм розвитку освіти; як задум, плану, цільового акту діяльності, пакету документів, що описує план майбутньої діяльності тощо.

Г. Сазоненко вважає, що проєкт – це науково обґрунтована система дій, що спрямована на розв'язання проблеми з метою досягнення певних результатів, які фіксують кількісними та якісними показниками [70].

На думку О. Слободяник, навчальним проєктом слід вважати «діяльність, яка дозволяє проявити власні сили, застосувати у практичній

діяльності знання для вирішення поставленої вчителем проблеми та наприкінці, після отримання результатів їх оприлюднити» [78, с. 32].

Є. Полат, І. Петрова, М. Бухарікіна під поняттям «проект» розуміють сукупність прийомів пізнання й навчання, за допомогою яких учні набувають знань й навичок під час планування і самостійного виконання практичних завдань з обов'язковою презентацією результатів [55, с. 17].

У науковій літературі виокремлюють різні види проектів. У 1910-ті роки американський професор Г. Коллінгс виділив такі види проектів:

- проекти ігор;
- екскурсійні проекти;
- оповідні проекти;
- конструктивні проекти.

А. Терещук, С. Дятленко вважають, що існує п'ять типів проектів, зокрема:

- творчі (орієнтовані на виготовлення творчого продукту);
 - ігрові (орієнтовані на виконання учасниками певних ролей);
 - інформаційні (орієнтовані на збір інформації про будь-який об'єкт, предмет, процес, явище);
 - практико-орієнтовані (орієнтовані на практичну діяльність учнів);
 - дослідницькі (орієнтовані на дослідницьку діяльність учнів)
- [82, с. 82].

Таким чином, існують різні види проектів, кожен із яких має свої особливості, функції, структуру. Здобувачі освіти в процесі планування та самостійного виконання певних практичних завдань проектною діяльністю не лише набувають певних знань та навичок, а також формують певні особистісні якості, зокрема ті, які потрібні лідеру.

За переконанням зарубіжних науковців (Barron, Darling-Hammond, Thomas), під час проектного навчання:

- здобувачі освіти застосовують знання та навички для розв'язання реальних проблем в реальному світі;

- відбувається підвищення рівня відповідальності здобувача освіти;
- педагоги виконують ролі тренера й фасилітатора дослідження, проводять рефлексію;
- часто здобувачі освіти працюють в парах чи в групах [98].

Слід зауважити, що під час проєктної діяльності в групі може і не з'явитися явний лідер, але частіше за все хтось займає провідну позицію, чому сприяють особистісні якості молодшого школяра. Проєктна діяльність дає можливість педагогам розвивати лідерські здібності учнів у новий спосіб, що може не вдаватися в традиційній системі уроків.

Перевагами проєктного навчання під час формування лідерських якостей здобувачів початкової освіти є такі [61]:

- традиційний клас перетворюється на відкритий освітній простір, у якому здобувачі освіти працюють відповідно до своїх можливостей та індивідуальних особливостей;
- у процесі виконання проєкту постає потреба у самонавчанні та самовдосконаленні;
- навчання, в основі якого було запам'ятовування й повторення, переходить до інтеграції знань та їх презентації;
- учні мають змогу проходити всі етапи створення проєкту: від ідеї до її реалізації.

Важливими передумовами формування лідерських якостей в процесі проєктної діяльності у молодшому шкільному віці є такі:

- вміння налагоджувати контакти з ровесниками в процесі спілкування;
- здатність управляти цим процесом (проявляти активність у потрібний момент, брати на себе ініціативу в спілкуванні, активно реагувати на стан партнера і впливати на нього, уміло застосовуючи різні прийоми);
- уміння представити себе, правильно оцінювати свою реакцію і реакцію партнерів у ході спілкування тощо.

Отже, на формування лідерських якостей молодших школярів ефективний вплив здійснює проєктна діяльність, у процесі якої в учнів формуються такі лідерські якості, як ініціативність, наполегливість, активність, організованість, спостережливість, самостійність, рішучість, комунікабельність, емпатія, здатність вести за собою та переконувати інших. Під час проєктної діяльності здобувачі початкової освіти підвищують рівень організаційних і комунікативних навичок, вчать планувати власну діяльність та діяльність усієї групи, приймати важливі рішення і нести за них відповідальність.

1.4. Педагогічні умови формування лідерських якостей молодших школярів засобом проєктної технології

В умовах НУШ актуальною є проблема формування лідерських якостей молодших школярів. Значущість даної проблеми окреслена в основних нормативних документах (Закон України «Про освіту», Концепція «Нова українська школа» та ін.), де акцентується увага на вихованні успішної особистості з розвинутими лідерськими, діловими якостями та підготовленою до самореалізації в сучасному світі.

Формування лідерських якостей молодшого школяра – це процес цілеспрямованого становлення системи характерних рис особистості, які дозволять забезпечити ефективність діяльності та допоможуть їй займати лідерську позицію в групі, а також бути прикладом для наслідування.

Теоретико-методологічні засади формування і розвитку лідерських якостей особистості молодшого школяра розкриті в дослідженнях Д. Алфімова, Ж. Петрочко, К. Садохіної, О. Уманського та ін. Питання організації проєктної діяльності молодших школярів як засобу формування лідерських якостей були предметом дослідження Н. Захарчук, О. Онопрієнко, Л. Піроженко, О. Пометун та ін.

Одним із головних завдань НУШ є створення необхідних умов для реалізації можливостей особистості, підготовки до життя у вільному суспільстві, що багато в чому забезпечується лідерськими якостями [27]. Останнім часом проєктна діяльність все більше привертає увагу вітчизняних педагогів як одна із активних форм формування лідерських якостей молодших школярів. В умовах НУШ проєктні технології забезпечують ефективні умови для формування лідерських якостей здобувачів початкової освіти, умінь працювати в команді, розвитку творчої активності та самореалізації.

На нашу думку, формування лідерських якостей молодших школярів буде ефективним за таких **педагогічних умов**:

- 1) урахування вікових та індивідуальних особливостей молодшого шкільного віку;
- 2) цілеспрямоване та поетапне впровадження проєктної технології в освітній процес початкової школи;
- 3) створення позитивної емоційної атмосфери, що передбачає творче спілкування і партнерську взаємодію учасників проєктної діяльності.

Розкриємо сутність цих умов.

Перша умова – урахування вікових та індивідуальних особливостей молодшого шкільного віку.

У молодшому шкільному віці закладаються та формуються основи лідерського потенціалу, який згодом розкривається у дорослому житті. У Концепції НУШ та Державному стандарті початкової освіти на перший план висувається набуття особистістю ключових компетентностей, за підтримки яких уже в початкових класах здобувач освіти зможе самостійно справлятися з такими життєвими труднощами, як непорозуміння в колективі, орієнтація в потоці навчальної інформації та ін. Важливе місце серед індивідуальних результатів початкової освіти займають якості особистості, які необхідні учневі початкових класів для успішної організації та здійснення різних видів діяльності в колективній та груповій роботі.

Сформовані у молодшому шкільному віці особистісні якості мають фундаментальне значення для становлення всебічно і гармонійно розвиненої особистості як суб'єкта соціальної діяльності. У цей період активно розвиваються пізнавальні психічні процеси, рефлексія, здатність до створення внутрішнього плану, довільність дій. Розвиток суспільної енергійності, лідерської цілеспрямованості у дитини є актуальним вже у молодшому шкільному віці.

У молодшому шкільному віці починає складатися новий тип стосунків із іншими людьми. Авторитет дорослого поступово втрачає свої позиції, і до кінця вказаного віку більшого значення надувають однолітки, підвищується роль дитячої спільноти. Саме в бажанні бути лідером виявляються внутрішні позиції здобувача початкової освіти. Наявність лідерських якостей у молодшого школяра дозволить йому почуватися впевнено, гармонійно розвиватися, сміливо висувати перед собою цілі, які, на перший погляд, видаються недоступними.

У цей віковий період простежуються 2 стани розвитку інтересів, зокрема з'являються нові захоплення та відбувається становлення нових інтересів. Також проявляється активність учнів, відбувається розширення і зміцнення суспільних зв'язків. Вивчивши механізми прояву активності дитини, учитель зможе скласти індивідуальний маршрут розвитку лідерських якостей особистості. Педагог зможе визначити найбільш оптимальні шляхи та механізми, які допоможуть виховати в здобувача освіти справжнього лідера.

Отже, молодший шкільний вік – це період у розвитку особистості, коли закладаються основи у потребі самоствердження, самореалізації, зокрема у лідерській діяльності. У цей період активно розвиваються такі особистісні особливості, як активність, організованість, мобільність, позитивна мотивація, цілеспрямованість, підприємливість та ін. Організуючи проєктну діяльність, учитель початкових класів повинен враховувати особливості молодшого шкільного віку, потенційні можливості учнів,

забезпечувати оптимальні умови для їх самовираження, спиратися на особистісно-значущий для учнів матеріал.

Друга умова – цілеспрямоване та поетапне впровадження проєктної технології в освітній процес початкової школи.

Використання проєктної технології у початковій школі має свою специфіку та особливості. Учителі початкових класів повинні не лише враховувати вікові і психологічні особливості здобувачів освіти, а також ретельно контролювати всі етапи проєктної діяльності, цілеспрямовано та поетапно впроваджувати проєктну технологію в освітній процес початкової школи.

У контексті вимог НУШ застосування проєктної технології в освітньому процесі здійснюється відповідно до загальнодидактичних принципів, зокрема: природовідповідності, культуровідповідності, гуманізму, науковості, систематичності і послідовності, системності, наочності тощо, та специфічних для проєктного навчання принципів: принципу дитиноцентризму, партнерської взаємодії, добровільної участі та вільного вибору, особистісного розвитку, продуктивності, цілісності, завершеності тощо.

Проєктна технологія має використовуватися як на уроках, так і в позаурочній діяльності учнів. Певні стадії проєктної діяльності вимагають позаурочної діяльності, зокрема пошукова робота, опрацювання додаткових джерел інформації, підготовка портфоліо, презентації тощо. Проєктна технологія здатна створити освітній простір для розвитку лідерського потенціалу, Я-концепції особистості школяра, навичок організаторської роботи, співробітництва, самостійності. Отже, ефективність проєктної технології досягається за умови її впровадження у рамках позаурочної роботи школярів як доповнення до урочної діяльності [38, с. 186].

Цінність проєктної технології в аспекті досліджуваної проблеми полягає в тому, що вона через активну позицію допомагає особистості у становленні її як лідера групи, який спрямовує діяльність її членів на

досягнення спільних цілей. Проектна діяльність ефективно сприяє розвитку в учнів навичок організаторської роботи, співробітництва, ділового спілкування в колективі, комунікативних навичок.

Н. Захарчук, Н. Макарчук зауважують, що проектна діяльність у початкових класах успішно поєднується з дослідницькою, тому що діти є природженими дослідниками, невтомними й старанними, спостережливими і допитливими. Для проектної діяльності важливим є розвиток таких умінь і навичок: рефлексивні уміння, пошукові (дослідницькі) уміння, комунікативні уміння, уміння і навички експериментування, презентаційні вміння й навички [26, с. 166].

Третя умова – створення позитивної емоційної атмосфери, що передбачає творче спілкування і партнерську взаємодію учасників проектної діяльності.

Реалізація вказаної умови вимагає від учителя початкових класів створення позитивної емоційної атмосфери та позитивного психологічного клімату. Позитивна емоційна атмосфера та здоровий психологічний клімат означає, що молодший школяр перебуває у стані духовного комфорту: рівноваги, спокою, захищеності. У стані емоційного комфорту здобувач освіти характеризується оптимістичним світосприйняттям, він вірить у прихильність до нього оточуючих, відкритий для контактів [39].

Позитивна емоційна атмосфера залежить від того, як педагог підтримує учнів, забезпечує їх успіхи в проектній діяльності. Про стан емоційного комфорту, захищеності свідчить те, як школяр переживає задоволення успіху, безпеки, своєю значимість для інших. Потрібно радіти його успіхам разом, підтримувати його. І тоді учень буде упевненим у собі і досягне успіхів. Усе це є фундаментом для формування лідерського потенціалу особистості, активізації саморозвитку, підтримки самооцінки, позитивного особистісного зростання.

Позитивна емоційна атмосфера та здоровий психологічний клімат позитивно впливають на появу нових, оригінальних, нестандартних ідей.

Щоб учні в процесі виконання проєкту продукували оригінальні ідеї, потрібно їх заохочувати до цього, забезпечувати партнерську взаємодію усіх учасників освітнього процесу. Виконання проєктів повинно захоплювати здобувачів початкової освіти, пробуджувати у них творчу активність, пізнавальний інтерес та мотивацію, навчати творчо мислити і діяти самостійно. Відповідно, проєктна діяльність учнів повинна носити творчо-пошуковий характер, а для цього важливо застосовувати такі методи, які стимулювали б школярів до самостійного дослідження існуючих протиріч та вчили самостійно пропонувати на основі проведеного аналізу шляхи їх вирішення.

Не менш важливим для позитивної емоційної атмосфери та позитивного психологічного клімату є гуманізація системи взаєностосунків, що склалася в учнівському колективі. У стосунках учасниками освітнього процесу має панувати доброзичливість, симпатія, взаємодопомога, підтримка, довіра тощо. І найважливіше – має бути забезпечена партнерська взаємодія усіх учасників освітнього процесу (учителі, здобувачі початкової освіти, батьки).

Таким чином, проблема формування лідерських якостей в молодшому шкільному віці є однією із головних і актуальних у контексті вимог НУШ. З'ясовано, що формування лідерських якостей молодших школярів буде ефективним за таких педагогічних умов: урахування вікових та індивідуальних особливостей молодшого шкільного віку; цілеспрямоване та поетапне впровадження проєктної технології в освітній процес початкової школи; створення позитивної емоційної атмосфери, що передбачає творче спілкування і партнерську взаємодію учасників проєктної діяльності. Успішна реалізація цих умов сприятиме формуванню лідерських якостей, потрібних для успішної організаторської діяльності й створення позитивної атмосфери в колективі, формуванню лідерського потенціалу особистості, ефективному спілкуванню, особистісній самореалізації.

Висновки до розділу 1

1. Вивчення філософської, психологічної та педагогічної літератури дозволяє розуміти лідерство як соціально-психологічний процес в колективі чи групі, побудований на впливі особистого авторитету людини на поведінку їх членів. Лідерство є складним та поліаспектним явищем, одним із найважливіших способів інтеграції особистості в систему суспільної діяльності та міжособистісних взаємовідносин.

2. У нашому дослідженні лідер розглядається як найбільш авторитетна особистість у групі, яка шляхом використання своїх особистісних якостей займає ключове положення у соціальних, моральних та інших ситуаціях, груповій діяльності. Лідерські якості ми трактуємо як індивідуальні й соціально-психологічні характеристики особистості, які дозволяють їй впливати на членів групи, їх дії, поведінку, думки, прагнення з метою забезпечення злагодженої взаємодії та ефективної діяльності.

3. З'ясовано, що на формування лідерських якостей молодших школярів ефективний вплив здійснює проєктна діяльність, у процесі якої в учнів формуються такі лідерські якості, як активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність. Під час проєктної діяльності здобувачі початкової освіти долають труднощі та перешкоди на шляху до досягнення цілей, покращують організаційні і комунікативні навички, адаптуються до змінених умов, вчаться планувати власну діяльність та діяльність усієї групи, приймати важливі рішення і нести за них відповідальність.

4. Встановлено, що процес формування лідерських якостей молодших школярів буде ефективним за таких педагогічних умов: урахування вікових та індивідуальних особливостей молодшого шкільного віку; цілеспрямоване та поетапне впровадження проєктної технології в освітній процес початкової школи; створення позитивної емоційної атмосфери, що передбачає творче спілкування і партнерську взаємодію учасників проєктної діяльності.

Успішна реалізація цих умов сприятиме формуванню лідерських якостей, потрібних для успішної організаторської діяльності й створення позитивної атмосфери в колективі, формуванню лідерського потенціалу особистості, ефективному спілкуванню, особистісній самореалізації.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБОМ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

2.1. Стан досліджуваної проблеми в практиці Нової української початкової школи

В умовах Нової української школи одним із актуальних завдань вчителя початкових класів є формування в молодших школярів soft skills. Серед soft skills важливе місце посідають лідерські якості. З метою з'ясування стану досліджуваної проблеми в практиці початкової школи нами було проведено анкетування вчителів початкових класів Криворізької гімназії № 32 Криворізької міської ради щодо особливостей формування лідерських якостей у здобувачів початкової освіти, а також здійснено аналіз досвіду роботи вчителів початкових класів України щодо використання проєктної технології як засобу формування лідерських якостей молодших школярів.

Першим етапом нашої роботи було анкетування вчителів початкових класів. Нами було розроблено анкету (додаток А), яка дала можливість з'ясувати ставлення педагогів до чинників, які впливають на формування лідерських якостей молодших школярів, а також визначити, які засоби, методи та прийоми застосовуються вчителями початкових класів для формування лідерських якостей здобувачів початкової освіти. В анкетуванні взяли участь 7 вчителів початкових класів Криворізької гімназії № 32 Криворізької міської ради.

Учителям початкових класів було запропоновано відповісти на такі запитання анкети:

1. Що Ви розумієте під поняттям «лідерство»?

2. Якими лідерськими якостями, на Вашу думку, має володіти дитина-лідер?
3. Яка кількість учнів-лідерів навчається у Вашому класі?
4. Чи потрібно формувати лідерські якості у кожного здобувача освіти?
5. Які чинники, на Вашу думку, впливають на формування лідерських якостей у дитини молодшого шкільного віку?
6. Яка діяльність є найбільш ефективною під час формування лідерських якостей у молодших школярів?
7. Які з наведених нижче лідерських якостей, на Вашу думку, є найважливішими (№ 1 – є найбільш важливою, № 5 – є найменш важливою): активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність?
8. Який педагогічний стиль є найбільш ефективним під час формування лідерських якостей у молодших школярів?
9. Які засоби, на Вашу думку, є найбільш ефективними для формування лідерських якостей у здобувачів початкової освіти?

Аналіз відповідей вчителів початкових класів дав можливість зробити такі висновки.

Відповідаючи на перше запитання «Що Ви розумієте під поняттям «лідерство»?», учителі дали різні відповіді, зокрема поняття «лідерство» 57,1 % вчителів розуміють як «здатність вести за собою», 28,6 % – «здатність впливати на членів групи з метою досягнення спільних результатів», 14,3 % – «авторитетна позиція в групі». Учителів, які не змогли дати відповіді на це запитання, немає.

Відповіді на друге запитання анкети «Якими лідерськими якостями, на Вашу думку, має володіти дитина-лідер?» дозволили нам з'ясувати, що більшість учителів, зокрема 71,4 %, називають такі: активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, цілеспрямованість, емоційна стійкість. 14,3 % педагогів виокремили й такі, як справедливість, обов'язок,

наполегливість. Інші 14,3 % учителів зазначили емоційну стійкість, тактовність і комунікабельність.

Аналіз відповідей на третє запитання «Яка кількість учнів-лідерів навчається у Вашому класі?» установив, що 42,9 % вчителів вказали на трьох лідерів, 28,6 % – на чотирьох лідерів, 14,3 % – на п'ятьох лідерів в їхньому класі.

Відповіді на четверте запитання «Чи потрібно формувати лідерські якості у кожного здобувача освіти?» показали, що 57,1 % респондентів вважають за необхідне формувати лідерські якості у кожного учня початкової школи; 42,9 % опитаних зазначили, що «ні», адже «не можна з кожної дитини виховати лідера».

Відповідаючи на п'яте запитання «Які чинники, на Вашу думку, впливають на формування лідерських якостей у дитини молодшого шкільного віку?», 71,4 % учителів зазначили, що це процеси виховання і навчання; 28,6 % вказали на генетичні фактори.

На шосте запитання «Яка діяльність є найбільш ефективною під час формування лідерських якостей у молодших школярів?» 57,1 % респондентів зазначили, що це навчальна діяльність, 42,9 % – творча діяльність.

Аналіз відповідей на сьоме запитання «Які з наведених нижче лідерських якостей, на Вашу думку, є найважливішими (№ 1 – є найбільш важливою, № 5 – є найменш важливою): активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність?», показав, що 42,9 % учителів вважають такою якістю активність, 28,6 % – самостійність, 14,3 % – ініціативність.

Відповіді на восьме запитання анкети «Який педагогічний стиль є найбільш ефективним під час формування лідерських якостей у молодших школярів?» дозволили нам з'ясувати, що 100 % учителів вважають демократичний стиль спілкування.

Відповідаючи на дев'яте запитання «Які засоби, на Вашу думку, є найбільш ефективними для формування лідерських якостей у здобувачів

початкової освіти?», 42,9 % учителів зазначили «проектну діяльність», 28,6 % – «інтерактивні технології», 14,3 – «кооперативне навчання».

Отже, аналіз відповідей учителів початкових класів на запитання анкети показав, що педагоги вважають за необхідне формувати в учнів лідерські якості і акцентують увагу на тому, що це є однією із актуальних проблем НУШ, однак не повною використовують можливості закладу освіти, а також існуючі технології. Приклади відповідей учителів на запитання анкети подано в додатку Б.

Наступним етапом нашої роботи було аналіз досвіду використання проектної технології як засобу формування лідерських якостей у педагогічній практиці вчителів початкових класів України. Нами було проаналізовано досвід 7 вчителів початкової школи. Подаємо результати цього аналізу.

1. Карнаух Лариса Іванівна – учитель початкових класів Іванівської філії комунального закладу «Глинський ліцей Великоандрусівської сільської ради Олександрійського району Кіровоградської області» [30].

Л. Карнаух активно розробляє тему «Використання проектної технології у початковій освіті», адже вважає, що проектне навчання все активніше впроваджується в початкову школу, оскільки є ефективним засобом навчання молодших школярів. Основним завданням проектної діяльності є озброєння здобувача початкової освіти інструментарієм для розв'язання проблем, засобом проведення досліджень в життєвих ситуаціях [30]. Отже, за переконанням педагога, проектна технологія зорієнтована насамперед на застосування і набуття нових знань. Залучення молодших школярів до проектної діяльності дає можливість засвоїти нові способи діяльності в інформаційному суспільстві.

На думку Л. Карнаух, у початкових класах проектна технологія спрямована на розвиток навичок співробітництва у колективі, формування лідерського потенціалу, і вона переконана, що потрібно поєднувати індивідуальну самостійну роботу з груповими заняттями. Проектна методика для здобувачів початкової освіти є цікавою, насамперед, можливістю

будувати освітній процес на активній основі через практичну діяльність, що вимагає використання дослідницьких та пошукових методів і форм роботи [30].

Л. Карнаух зазначає, що працюючи в команді учні вчаться взаємодіяти, розв'язувати можливі конфліктні ситуації, набувати навичок міжособистісного спілкування, нести відповідальність за виконану роботу перед собою та колективом. Також здобувачі освіти вчаться знаходити шляхи досягнення мети, здійснювати взаємоконтроль, розподіляти функції та ролі в спільній діяльності, враховуючи свої інтереси і уподобання [30].

Підсумовуючи, Л. Карнаух зазначає, що сьогодні проєктне навчання вважається одним із перспективних видів навчання, тому що воно створює сприятливі умови для формування лідерських якостей, потрібних для успішної організаторської діяльності, розвитку лідерського потенціалу особистості, формування активної та відповідальної особистості, дає можливість набуті досвід самостійної діяльності, що знадобиться в майбутньому житті.

2. Бойко Ольга Володимирівна – учитель початкових класів, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист Прилуцького закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 7 (ліцей № 7) Прилуцької міської ради Чернігівської області (стаж роботи 39 років) [53].

Учитель початкових класів О. Бойко активно впроваджує в освітній процес початкової школи проєктні технології. На її думку, важливим завданням учителя початкових класів є навчити кожного учня освоювати, перетворювати інформацію та використовувати її в практичній діяльності. А сам процес роботи над проєктом має бути організований так, щоб кожен учень бачив результати своєї праці, відчув свою значимість, упевненість у своїх силах.

О. Бойко активно поширює свій педагогічний досвід щодо використання проєктної технології через випуск методичних матеріалів, панорами творчих уроків із освітніх галузей «Математика», «Образотворче

мистецтво» та друк статей у фахових виданнях. Вона вважає, що під час роботи над проектом вчитель повинен використовувати різні форми та методи, зокрема такі, як «мікрофон», «навчаючись-учусь», «робота в парах та малих групах», «групове обговорення», «мозкова атака», «тронування», «кубування», «круглий стіл», «незакінчене речення», самостійна робота учнів, ігрова діяльність, консультації з керівником проекту, консультації з експертом, творчий звіт, захист проекту, дискусія, дослідження, біном фантазії та ін. [53].

Для прикладу подаємо теми проектів, які було створено, спільно з учнями: «Славетні українці сучасності», «Славетні українці минулого», «Історія та традиції моєї школи» та ін.

Створення позитивної власної самооцінки – це те, без чого не проходить жоден проект, організований О. Бойко. У кожному з них педагог використовує свої методичні прийоми: «колекція художнього слова», «казка-калька», «сонце», «зірка» тощо.

О. Бойко вважає, що під час проектної діяльності важливим є створення сприятливих умов для пізнавальної діяльності, співпраці та співробітництва, а також необхідним є створення ситуації успіху, яка дозволяє формувати лідерські якості особистості.

З. Александрюк Світлана Василівна – учитель початкових класів, спеціаліст вищої категорії Чудейського ліцею № 2 Чудейської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області [1].

С. Александрюк велику увагу приділяє питанням організації проектної діяльності в початковій школі. На її думку, проектна технологія дає можливість формувати успішну, ініціативну, творчу особистість, розвивати в учневі талант, дає можливість застосовувати свої знання на практиці, реалізовувати соціальні потреби, формувати мотивацію до учіння та лідерські якості. Упровадження в освітній процесі проектної технології спрямоване на стимулювання в учнів пізнавального інтересу, умінь застосовувати здобуті знання в практичній діяльності [1].

За переконанням С. Александрюк, проєктну технологію можна використовувати як самостійну технологію, так і у поєднанні з інформаційною технологією. Під час проєктної діяльності можна використати різні форми роботи, зокрема такі, як: дискусія, робота з джерелами, збір емпіричної інформації та ін. Під час проєктного навчання з'являється задоволення від виконаної роботи, учні бачать результати своєї праці; відсутній формалізм знань, а також у здобувачів освіти розвивається уміння співпрацювати.

Організовуючи роботу над проєктом, як зауважує С. Александрюк, велика увага має приділятися підготовчій роботі. Учні, йдучи на канікули, повинні отримати завдання. Батьки також мають підключатися до підготовчої роботи. Зокрема вони можуть організувати прогулянку в ліс, виїзд на річку чи ставок, туристичні походи [1].

Для прикладу подаємо теми проєктів, організованих під керівництвом С. Александрюк:

- проєкт «Стежками рідного краю»;
- проєкт «Великодні дзвони»;
- проєкт «Твій друг – книга» [1].

Таким чином, на думку С. Александрюк, проєктна технологія дає можливість розвивати комунікативні здібності дитини, активність, ініціативність, самостійність, організованість, навички брати відповідальність на себе, комунікабельність, що є дуже важливим для особистості лідера.

4. Леонова Наталія Анатоліївна – вчитель початкових класів, спеціаліст вищої категорії Запорізької гімназії № 14 Запорізької міської ради (стаж роботи 28 років) [48].

Н. Леонова протягом багатьох років працює над проблемою «Використання технологій «Створення ситуації успіху», «Критичного мислення» і елементів проєктної технології в інтеграції навчально-виховного процесу у початковій школі». За її переконанням, важливою сучасною

педагогічною проблемою є використання альтернатив під час організації освітнього процесу в початковій школі. І однією з ефективних інноваційних технологій, на її думку, є проєктна технологія.

На думку Н. Леонової, проєктна діяльність на інтегрованих уроках є одним із тих шляхів, який підвищує інтерес здобувачів освіти до навчального матеріалу, активізує їх діяльність під час уроків, виховує в учнів старанність і відповідальність за спільно виконану роботу, а також в молодших школярів лідерський потенціал. Важливим принципом роботи Н. Леонової є погляд в перспективу – уміння побачити особистість, якою може стати за ефективних для її розвитку умов розвитку. На своїх уроках вона активно впроваджує педагогічну технологію «Створення ситуації успіху». Прийоми цієї технології дають можливість формувати в здобувачів освіти впевненість у собі, активність, ініціативність, самостійність та підвищити лідерський потенціал [48].

Своїм завданням Н. Леонова вважає не подавати готові «шляхи вирішення» проблеми, а організувати спільний пошук рішення. З цією метою вона на своїх уроках використовує нестандартні форми навчання, зокрема такі, як-от: урок-пошук, урок-мислення, урок-діалог, урок-спілкування, урок-творчість та ін. За основу спілкування вона бере доброзичливість і щирість, принциповість і відповідальність, бо саме від цього залежить чи стане педагог для дитини близькою людиною. Із учнями вона намагається встановити доброзичливі і партнерські стосунки, виховує в них відповідальність і лідерські якості, спрямовує процес навчання так, щоб здобувачам освіти було цікаво вчитися, самостійно набувати знання і радіти своїм відкриттям.

Н. Леонова зауважує, що вчитель є новатором, і він повинен постійно дбати про свій професійний розвиток, подальше вдосконалення, підвищення організаційної та педагогічної культури.

5. Карнаух Оксана Павлівна – учитель початкових класів, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист Опорного закладу загальної середньої

освіти Степненський ліцей Коломацької сільської ради Полтавського району Полтавської області [49].

Досліджуючи тему «Реалізація компетентностей учнів через навчання і виховання методом проєктів і ейдетики», О. Карнаух переконалася, що формування ключових компетентностей молодших школярів, важливих особистісних якостей стає набагато ефективнішим, якщо організувати навчання шляхом співробітництва та співпраці, що ґрунтується на спільній діяльності педагога та учнів.

У своїй професійній діяльності О. Карнаух активно використовує проєктну технологію, метою якої є створення умов, за яких здобувачі освіти самостійно отримують знання, вчать на практиці використовувати ці знання з метою розв'язання нових навальних завдань; розвивають дослідницькі вміння, комунікативні навички та аналітичне мислення, працюючи у групах [49].

На думку О. Карнаух, проєктна діяльність дозволяє формувати в учнів важливі особистісні якості, зокрема й лідерські, а також такі компетентності, як уміння працювати в колективі, відповідальність, уміння аналізувати результати діяльності, навички аналізу, критичної оцінки та адекватної самооцінки [49].

В освітньому процесі О. Карнаух реалізовує різні види проєктів, чільне місце серед яких посідають дослідницькі. Для прикладу розглянемо *дослідницький проєкт «Дитяча книжкова полиця моїх батьків»*, який було виконано разом із учнями 4 класу. Метою проєкту було підвищити зацікавленість учнів читанням. Учні отримали як індивідуальні (з'ясувати, чи батьки любили читати, чи відвідували вони бібліотеку; опитати батьків щодо їхніх улюблених дитячих книжок; скласти перелік улюблених творів матері й батька та ін.), так і колективні (організувати виставку книжок «Дитяча книжкова полиця наших батьків»; підготувати презентацію проєкту, запросити батьків та ін.).

О. Карнаух зауважує, що системне запровадження проєктної технології в початковій ланці освіти сприяє формуванню в учнів уміння критично мислити, самостійно вчитися, організовувати та планувати свою подальшу життєдіяльність [49].

6. Трочук Інна Борисівна – учитель початкових класів, учитель вищої категорії, учитель-методист, відмінник освіти України, голова методичного об'єднання вчителів початкових класів Славутської гімназії «Успіх» Славутської міської ради Хмельницької області.

Головним завданням І. Трочук є формування ключових компетентностей молодших школярів. У своїй роботі вона широко практикує проєктні технології, створення ситуації успіху, реалізує діяльнісний підхід, забезпечує партнерську взаємодію між дітьми і вчителем, вчить учнів взаємній повазі та позитивному ставленню один до одного. Активно розвиває в них навички спілкування, лідерські якості, академічні та соціальні навички. Із цією метою у закладі освіти, в якому працює І. Трочук, реалізуються проєкти завдяки спільної діяльності адміністрації, батьків, учнів, учителів.

І. Трочук вважає, що організація проєктної діяльності в початковій школі передбачає врахування вікових та психофізіологічних особливостей молодшого шкільного віку. Також необхідно, за переконанням педагога, створювати ситуацію успіху, що надасть можливість кожній дитині відчути радість пізнання, усвідомлення своїх здібностей, віру у власні сили.

Для прикладу подамо опис проєкту «Чому корисна каша?», який був проведений під керівництвом І. Трочук. У процесі проєктної діяльності учні 4-А класу здійснили аналіз літератури, спостерігали за приготуванням каші та її вживанням, створили рекламу каш, а також аплікації з різних круп своїми руками, уклали збірку віршів, прислів'їв, приказок про кашу, приготували страву [33, с. 22].

Отже, на думку І. Трочук, виконання проєктів передбачає інтеграцію дослідницької і творчої діяльності, пошук дієвих форм взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

7. Веретельник Марія Валеріївна – учитель початкових класів Криворізької гімназії № 32 Криворізької міської ради.

На думку М. Веретельник, на сучасному етапі розвитку початкової освіти відповідно до вимог НУШ відбувається пошук нових засобів і методів формування особистості-лідера, здатного до самостійної поведінки і діяльності, саморозвитку, самовдосконалення. Це актуальне завдання вирішується педагогами завдяки використанню нових педагогічних технологій, зокрема проєктної технології.

Проєктна технологія, на думку М. Веретельник, зорієнтована на самореалізацію особистості учня шляхом розвитку його лідерських і вольових якостей, організаторських і комунікативних здібностей. Ця технологія сприяє актуалізації знань учня, їх практичному використанню, а також стимулює потреби здобувача початкової освіти в самореалізації, самовираженні, в творчій особистісно та суспільно значимій діяльності. Проєктна технологія, як підкреслює педагогиня, дозволяє поєднувати в педагогічному процесі колективне та індивідуальне.

За переконанням М. Веретельник, під час проєктної діяльності здобувачі початкової освіти вчаться планувати спільну діяльність, приймати важливі рішення і нести за них відповідальність, прагнуть долати труднощі на шляху до досягнення спільної мети. Саме під час підготовки спільного проєкту в учнів розвивається такі лідерські якості, як активність, ініціативність, відповідальність, комунікабельність, уміння переконувати інших та вести за собою.

Таким чином, аналіз досвіду роботи вчителів початкових класів України показав, що проблема використання проєктної технології як засобу формування лідерських якостей у педагогічній практиці вчителів початкових класів України є актуальною. Учителі початкової школи переконані, що проєктна технологія є однією із інноваційних технологій, яка має впроваджуватися в освітній процес початкової школи у контексті вимог НУШ, та є ефективним засобом формування лідерських якостей здобувачів

початкової освіти. У процесі проєктної діяльності учні початкових класів розширюють свій кругозір, набувають організаційних і комунікативних навичок, умінь переконувати інших та робити висновки й узагальнення. Успішна організація проєктної діяльності сприятиме формуванню в учнів таких лідерських якостей, як ініціативність, наполегливість, активність, організованість, самостійність, рішучість, комунікабельність, емпатія.

2.2. Визначення початкового рівня сформованості лідерських якостей молодших школярів

Дослідно-експериментальна робота проводилася протягом 2023 / 2024 навчального року на базі Криворізької гімназії № 32 Криворізької міської ради. Експериментом було охоплено 60 учнів четвертих класів. Статус експериментального класу отримав 4-В клас (30 осіб), статус контрольного класу – 4-А клас (30 осіб).

Дослідження проводилося у кілька етапів:

1. На першому етапі (констатувальний) здійснювалася діагностика початкового рівня сформованості лідерських якостей молодших школярів.

2. На другому етапі (формувальний) розроблено складові експериментальної методики формування лідерських якостей молодших школярів шляхом використання можливостей проєктної технології та апробовано дану методику.

3. На третьому етапі (контрольний) проаналізовано та узагальнено отриманий експериментальний матеріал, сформульовано висновки.

Опишемо хід та результати проведення цих етапів.

Констатувальний етап експерименту.

З метою з'ясування вихідного стану сформованості лідерських якостей молодших школярів та отримання даних, необхідних для розробки методики формувального експерименту, нами організовано та проведено констатувальний етап дослідження. У ньому взяли участь учні обох класів –

4-А та 4-В. Експериментальним класом визначено 4-В клас (30 осіб), контрольним – 4-А клас (30 осіб).

У першому розділу нашого дослідження було визначено та схарактеризовано такі основні лідерські якості у структурі особистості молодшого школяра: активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність.

На основі описаних А. Семеновим [72] критеріїв та їх показників у структурі лідерських якостей особистості молодшого шкільного віку ми виокремили критерії (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний) та показники сформованості лідерських якостей молодших школярів (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Критерії та показники сформованості лідерських якостей молодших школярів

№ п/п	Критерії	Показники
1.	Когнітивний	наявність в учнів уявлень про поняття «лідер» та «лідерство», здатність розрізняти вияви лідерства, відповідність уявлень здобувачів початкової освіти про поняття «лідер» та «лідерство» типовим виявам їхньої лідерської поведінки в умовах спільної діяльності
2.	Мотиваційно-ціннісний	наявність стійкого інтересу до нових явищ та об'єктів в освітньому середовищі; домінування ціннісних та моральних мотивів у процесі спільної діяльності, сформованість гуманістичних цінностей; усвідомлена потреба в реалізації власного лідерського потенціалу; сформованість цілей власної лідерської діяльності; відповідність особистісних мотивів суспільним вимогам і нормам
3.	Діяльнісний	здатність виявляти лідерські якості під час спільної діяльності; спрямованість на конструктивну партнерську взаємодію зі здобувачами освіти; здатність активно виявляти ініціативу та відповідально ставитися до виконання обов'язків лідера групи; уміння самостійно знаходити раціональні рішення у складній емоційній обстановці

Відповідно до описаних вище критеріїв та їх показників, а також беручи за основу дослідження А. Семенова [72], нами визначено три рівні сформованості лідерських якостей молодших школярів – високий, середній, низький. Їх характеристику подано в таблиці 2.2.

Рівні сформованості лідерських якостей молодших школярів

№ п/п	Рівень	Характеристика
1.	Високий	в учнів сформоване розуміння понять «лідер» і «лідерство»; вони виявляють стійкий інтерес до нових явищ та об'єктів, проявляють високу активність та ініціативність; у них домінує спрямованість на конструктивну партнерську взаємодію зі здобувачами освіти; вони відповідально ставляться до виконання обов'язків лідера групи; самостійно знаходять раціональні рішення у складних ситуаціях
2.	Середній	розуміння понять «лідер» і «лідерство» сформоване не повністю; інтерес до нових явищ та об'єктів вони виявляють епізодично; не завжди проявляють активність та ініціативність; спрямованість на конструктивну партнерську взаємодію зі здобувачами освіти виражена нечітко; вияви відповідального ставлення до обов'язків лідера групи спостерігалися епізодично; не завжди самостійно знаходять раціональні рішення у складних ситуаціях
3.	Низький	розуміння понять «лідер» і «лідерство» не сформоване; учні не виявляють інтерес до нових явищ та об'єктів, у край рідко проявляють активність та ініціативність; спрямованість на конструктивну партнерську взаємодію зі здобувачами освіти не виражена; вияви відповідального ставлення до обов'язків лідера групи не спостерігається; не вміють знаходити раціональні рішення у складних ситуаціях

З метою діагностики початкового рівня сформованості лідерських якостей молодших школярів відповідно до критеріїв та їх показників у структурі лідерських якостей особистості молодшого шкільного віку ми використали такі методики:

1) анкета «Хто такий лідер?», яка надала можливість з'ясувати рівень розуміння молодшими школярами сутності понять «лідер», «лідерство», характерних ознак лідера та лідерських якостей, які йому належать;

2) методика «Я лідер» (М. Рожков), яка нами була модифікована і надала можливість з'ясувати рівень прояву лідерських якостей здобувачів початкової освіти, потребу в реалізації власного лідерського потенціалу, наявність інтересу до формування лідерських якостей;

3) методика «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов), яка надала можливість визначити місце кожного члена групи в системі міжособистісних стосунків, побачити його психологічний статус та ієрархію статусів усіх членів групи.

Подаємо результати діагностики за цими методиками.

1. Анкета «Хто такий лідер?».

Для того, щоб виявити, як молодші школярі усвідомлюють поняття «лідер», «лідерство», і чи знають вони, якими лідерськими якостями має володіти лідер, ми провели анкетування (додаток В). Учням було запропоновано відповісти на такі запитання анкети:

1. Що означає слово «лідерство»?
2. Якого учня ти б назвав лідером?
3. Якими якостями володіє лідер?
4. Чим лідер відрізняється від інших людей?
5. Чи потрібні суспільству лідери?
6. Як, на твою думку, стати лідером?

У результаті аналізу отриманих відповідей було виявлено, що майже половина респондентів не мають правильного і чіткого уявлення про лідерство і про те, яку людину можна назвати лідером.

Слово «лідерство» учні розуміють таким чином: «бути першим», «вести себе добре», «дотримуватися своїх слів», «відповідати за свої вчинки», «відповідально виконувати свої обов'язки» та ін.

На запитання «Якого учня ти б назвав лідером?» відповіді дітей були такими: «лідер перший відповідає на уроці», «лідер завжди перший», «лідер знає відповіді на всі запитання вчителя», «лідер завжди відповідальний», «лідер уважний», «лідер допомагає іншим учням» та ін.

Серед якостей, якими має володіти лідер, учні вказували такі: «відповідальність», «розум», «справедливість», «чесність», «бажання прийти на допомогу», «уважність».

На запитання «Чим лідер відрізняється від інших людей» здобувачі початкової освіти зазначали, що лідер, на відміну від інших людей, «завжди перемагає», «усе робить першим», «виконує завдання краще за всіх», «піднімає настрій іншим», він «відповідальний», «справедливий», «розумний».

Відповідаючи на запитання «Чи потрібні суспільству лідери?», усі респонденти однозначно відповіли, що «так».

На запитання «Як, на твою думку, стати лідером?» учні зазначили, що треба «завжди брати на себе ініціативу», «бути цікавим для інших», «багато читати», «відповідально виконувати свої обов'язки», «завжди досягати своїх цілей», «добре вчитися», «знаходити спільну мову з іншими» та ін.

Під час оцінювання відповідей молодших школярів ураховувалися такі характеристики знань, як:

- правильність (від неточного до правильного розуміння сутності знань);
- повнота (від фрагментарних понять до широкого розуміння сутності поняття);
- усвідомленість (від розуміння поняття до вміння його пояснити).

Дослідження показало, що молодші школярі недостатньо усвідомлюють, що таке «лідерство» і хто такий «лідер». У результаті аналізу отриманих відповідей було виявлено, що більшість молодших школярів, зокрема 53,33 % учнів експериментального класу та 60 % учнів контрольного класу, не мають правильного і чіткого уявлення про лідерство і про те, якими якостями має володіти лідер. Значна кількість здобувачів початкової освіти, зокрема 30 % учнів експериментального класу та 26,66 % учнів контрольного класу, взагалі не змогли пояснити значення цих понять. Отже, на основі отриманих даних, ми з'ясували, що молодші школярі у своїй більшості не володіють повними знаннями щодо сутності понять «лідерство», «лідер» та не зовсім володіють способами формування лідерських якостей. Приклади відповідей учнів на запитання анкети подано в додатку Г.

2. Методика «Я – лідер» (М. Рожков).

З метою діагностики рівня прояву лідерських якостей у здобувачів початкової освіти, потреби в реалізації власного лідерського потенціалу, наявності інтересу до формування лідерських якостей, нами була проведена модифікована методика «Я – Лідер» (додаток Д). Респондентам роздавалися

анкети, зачитувалася інструкція до роботи: «Вам пропонуються 20 запитань, на кожне з яких треба чесно і відверто відповісти «так» або «ні». Запитання читайте уважно і відповідайте швидко, без особливих роздумів. Пам'ятайте, що немає «хороших» або «поганих» відповідей».

У ході аналізу отриманих даних ми підраховали кількість балів, які співпадають із ключем: 1а, 2а, 3б, 4а, 5а, 6б, 7б, 8б, 9а, 10а, 11б, 12б, 13а, 14а, 15б, 16а, 17а, 18б, 19а, 20а. За кожну відповідь, яка співпала із ключем, ми ставили 1 бал. Рівні прояву лідерських якостей ми визначали виходячи із таких критеріїв: до 10 балів – низький рівень; від 11 до 15 – середній рівень; від 15 і вище – високий рівень.

Результати дослідження за допомогою методики «Я – лідер» представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Результати дослідження за методикою «Я – лідер» (М. Рожков)

№ п/п	Рівень сформованості лідерських якостей	Експериментальний клас		Контрольний клас	
		кількість учнів	відсотки	кількість учнів	відсотки
1.	Високий	3	10,00 %	3	10,00 %
2.	Середній	17	56,67 %	18	60,00 %
3.	Низький	10	33,33 %	9	30,00 %

Як засвідчує таблиця 2.3, високий рівень сформованості лідерських якостей мають по 10 % учнів експериментального та контрольного класів (це учні-лідери, які розуміють, що таке лідерство, вони проявляють високу активність та ініціативність, у них домінує спрямованість на конструктивну партнерську взаємодію зі здобувачами освіти, у них чітко сформовані мотиви і потреби до лідерства); середній – 56,67 % учнів експериментального класу та 60,00 % учнів контрольного класу (ці учні володіють елементарними уявленнями про лідерство, у них виявляються певні мотиви і потреби до лідерства, однак вони не завжди проявляють активність та ініціативність); низький – 33,33 % учнів експериментального класу і 30,00 % учнів контрольного класу (ці учні не володіють чіткими уявленнями про лідерство,

украї рідко проявляють активність та ініціативність, не мають певних мотивів та потреб бути лідерами; у них відсутня спрямованість на конструктивну партнерську взаємодію зі здобувачами освіти).

Результати дослідження за допомогою методики «Я – лідер» (М. Рожков) в експериментальному класі представлено на рис. 2.1.

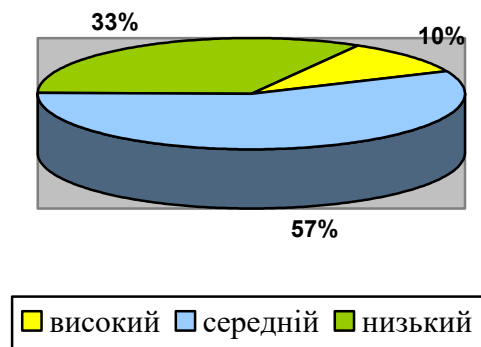

Рис. 2.1. Результати дослідження за методикою «Я – лідер» (М. Рожков) в експериментальному класі

Результати дослідження за допомогою методики «Я – лідер» (М. Рожков) в контрольному класі представлено на рис. 2.2.

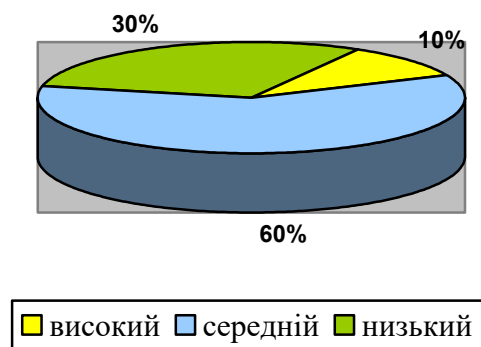

Рис. 2.2. Результати дослідження за методикою «Я – лідер» (М. Рожков) у контрольному класі

Порівняємо результати дослідження за допомогою методики «Я – лідер» (М. Рожков) в експериментальному та контрольному класах. Ці результати представлено на рис. 2.3.

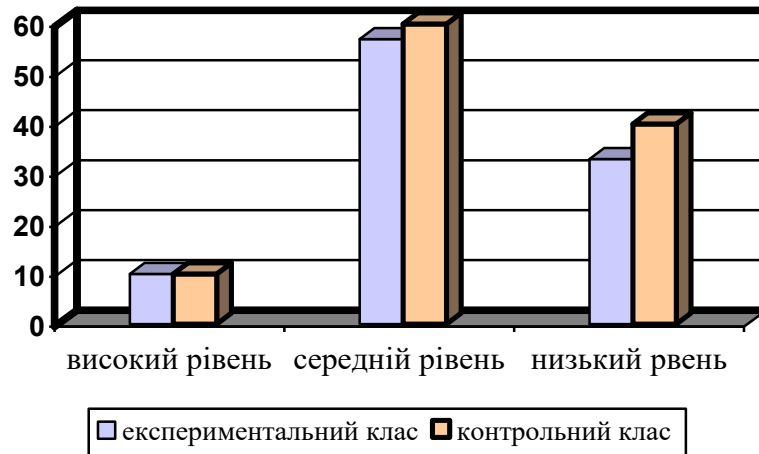

Рис. 2.3. Результати дослідження за допомогою методики «Я – лідер» (М. Рожков) в експериментальному та контрольному класах

3. Методика «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов).

Методика «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (додаток Е) дає можливість визначити місце кожного члена групи в системі міжособистісних стосунків, побачити його психологічний статус та ієрархію статусів усіх членів групи.

Респондентам треба відповісти на 6 запитань, кожне із яких присвячене вибору партнера або друга в будь-якій діяльності (ігрова, спортивна, трудова, суспільно корисна, відпочинок тощо). Обрати можна від одного до трьох партнерів (друзів). Кожному учаснику дослідження видається індивідуальна картка із запитаннями, на якій він має написати не прізвища бажаних партнерів, а лише їх порядковий номер.

Під час обробки результатів інформація, що розміщена на картках, переноситься в матриці вибору. Потім формується зведена таблиця результатів про міжособистісні стосунки досліджуваної групи. Отриманий у ході діагностики результат підсумовується. Після цього робляться висновки про психологічний статус індивіда, а також про його статус в системі міжособистісних стосунків. В інтерпретації результатів використовуються наступні критерії:

- лідер (від 50 до 100 % від загальної кількості виборів);
- бажаний (від 20 до 50 % від загальної кількості виборів);
- аутсайдер (від 0 до 20 % від загальної кількості виборів).

Результати дослідження за допомогою методики «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов) представлено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

**«Діагностика функціонального лідерства в малих групах»
(Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов)**

№ п/п	Рівень сформованості лідерських якостей	Експериментальний клас		Контрольний клас	
		кількість учнів	відсотки	кількість учнів	відсотки
1.	Високий	4	13,33 %	5	16,67 %
2.	Середній	17	56,67 %	16	53,33 %
3.	Низький	9	30,00 %	9	30,00 %

Як засвідчує таблиця 2.4., більша частина класу, як експериментального, так і контрольного – це здобувачі освіти зі статусом «бажаного» лідера – 17 осіб експериментального класу, що становить 56,67 %, та 16 осіб контрольного класу, що становить 53,33 %. Лідерів в експериментальному класі налічується 4 особи, що становить 13,33 % від загальної кількості; у контрольному класі – 5 осіб, що становить 16,67 % (ці учні займають лідерську позицію серед учнів класу, їх дії і вчинки відповідають лідерській поведінці). Аутсайдерів в експериментальному класі по 9 осіб, що становить 30 % від загальної кількості (ці учні не мають мотивів та потреб бути лідерами, і, як правило, вони займають пасивну позицію серед учнів класу).

Такі показники указують переважно на середній та низький рівні сформованості лідерських якостей учнів обох класів. Результати дослідження за методикою «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов) в експериментальному класі представлено на рис. 2.4.

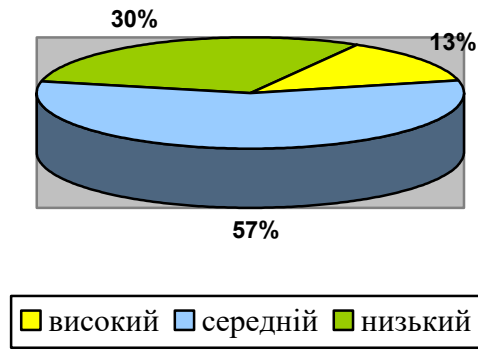

Рис. 2.4. Результати дослідження за методикою «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов) в експериментальному класі

Результати дослідження за методикою «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов) в контрольному класі представлено на рис. 2.5.

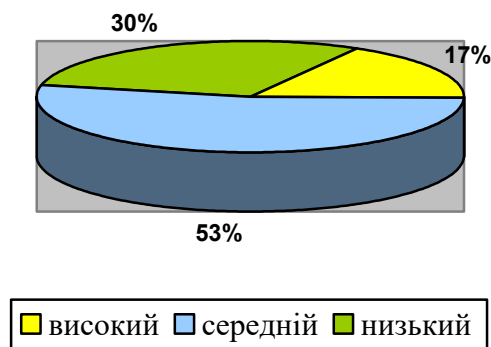

Рис. 2.5. Результати дослідження за методикою «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов) в контрольному класі

Порівняємо результати дослідження за методикою «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов) в експериментальному та контрольному класах. Ці результати представлено на рис. 2.6.

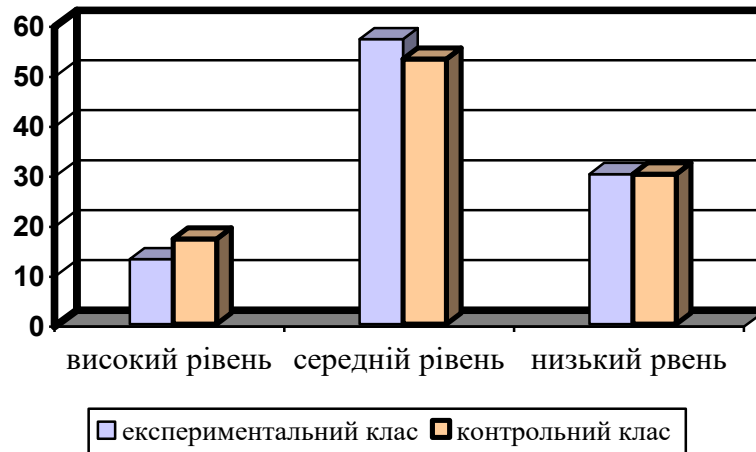

Рис. 2.6. Результати дослідження за допомогою методики «Я – лідер» (Є. Федоров, О. Єр'омін, Т. Міронова) в експериментальному та контрольному класах

Отже, проаналізувавши рівень сформованості лідерських якостей у молодших школярів за трьома методиками, ми визначили загальний рівень сформованості цих якостей. Узагальнені результати, отримані в ході проведення усіх методик, ми занесли у таблицю 2.5.

Таблиця 2.5.

Рівні сформованості лідерських якостей у молодших школярів на констатувальному етапі дослідження

№ п/п	Рівень сформованості лідерських якостей	Експериментальний клас	Контрольний клас
1.	Високий	13,33 %	13,33 %
2.	Середній	55,56 %	57,78 %
3.	Низький	31,12 %	28,89 %

Як засвідчує таблиця 2.5, під час проведення констатувального етапу експерименту високий рівень сформованості лідерських якостей показали по 13,33 % учнів експериментального і контрольного класів (ці учні займають лідерську позицію серед учнів класу, вони проявляють високу активність та ініціативність, їхні дії і вчинки відповідають лідерській поведінці, у них сформовані мотиви і потреби бути лідерами); середній – 55,56 % учнів експериментального класу та 57,78 % учнів контрольного класу (ці учні

мають певні мотиви до лідерства, однак вони не завжди проявляють активність та ініціативність, їхні дії і вчинки не завжди відповідають лідерській поведінці); низький – 31,12 % учнів експериментального класу і 28,89 % учнів контрольного класу (ці учні не мають мотивів та потреб бути лідерами, вони у край рідко проявляють активність та ініціативність).

Розподіл здобувачів початкової освіти за рівнями сформованості лідерських якостей під час проведення констатувального етапу експерименту показано на рис. 2.7.

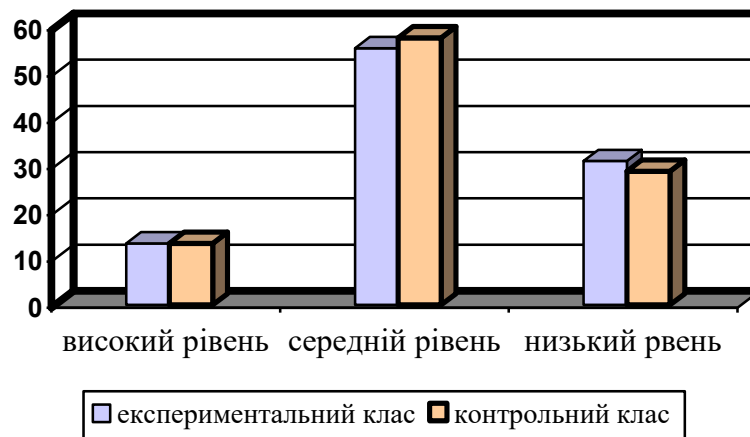

Рис. 2.7. Розподіл здобувачів початкової освіти за рівнями сформованості лідерських якостей під час проведення констатувального етапу експерименту

Отже, рівень сформованості лідерських якостей як в дослідницькому, так і в контрольному класах переважно середній та низький. Молодші школярі недостатньо усвідомлюють, що таке «лідерство», хто такий «лідер» і якими якостями має володіти лідер. Лідерські якості в учнів обох класів сформовані недостатньо, зокрема високий рівень показали по 13,33 % учнів експериментального і контрольного класів; середній – 55,56 % учнів експериментального класу та 57,78 % учнів контрольного класу; низький – 31,12 % учнів експериментального класу і 28,89 % учнів контрольного класу. Існує необхідність розробки комплексу заходів, спрямованих на підвищення рівня сформованості лідерських якостей учнів засобами проєктної діяльності.

2.3. Експериментальна методика формування лідерських якостей молодших школярів засобом проєктної технології

Другим етапом нашого дослідження було проведення формувального експерименту, який передбачав вирішення таких завдань: відповідно до визначених у попередньому розділі педагогічних умов розробити методику формування лідерських якостей учнів 4 класу; шляхом використання можливостей проєктної технології реалізувати експериментальну методику формування лідерських якостей молодших школярів.

У формувальному етапі експерименту взяли участь учні експериментального 4-В класу у кількості 30 осіб. Їх було залучено до проєктної діяльності, у процесі якої активно формувалися лідерські якості. Учнів контрольного класу на цьому етапі експерименту не залучали до проєктної діяльності, з ними проводилися заняття, передбачені програмою та навчальним планом.

Відповідно до результатів констатувального етапу експерименту та визначених нами педагогічних умов було проведено формувальний етап експерименту, під час якого ми розробили методику формування лідерських якостей учнів четвертого класу засобом проєктної технології. Ця методика передбачала: розвиток активності та ініціативності, організаційних та комунікативних навичок, емоційної стійкості, умінь працювати в команді, доводити і відстоювати свою точку зору, прислухатися до думки товаришів, приймати важливі раціональні рішення у складних ситуаціях і нести за них відповідальність; формування самостійності, креативності та творчої активності; стимулювання наполегливості та рішучості в діях.

У процесі експериментальної роботи було розроблено, організовано та проведено 5 навчальних проєктів для учнів початкової школи, за допомогою яких ми формували різноманітні лідерські якості. Етапи проєктної діяльності подано в табл. 2.6.

Етапи проєктної діяльності молодших школярів

№ п/п	Назва етапу	Мета етапу	Зміст роботи на даному етапі
1.	Підготовчо-мотиваційний етап	організація проєктної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – вибір теми проєкту; – визначення мети та завдань; – постановка проблеми; – формулювання гіпотези; – ознайомлення з основними етапами проєктування; – формування робочої групи; – розподіл обов'язків.
2.	Плануючий етап	планування проєктної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – складання плану роботи над проєктом; – розробка дослідницьких дій; – визначення етапів спільної та індивідуальної діяльності; – визначення напрямів проєктної діяльності – обговорення ідей щодо розв'язання проєктного завдання; – обдумування шляхів розв'язання проблеми; – підготовка ресурсів; – визначення форми представлення результатів.
3.	Виконавський етап	реалізація проєкту	<ul style="list-style-type: none"> – визначення джерел інформації, способів її збору та аналізу; – розподіл обов'язків між учасниками проєкту; – самостійна пошуково-творча робота учнів; – аналіз та обробка інформації; – виготовлення проєкту; – оформлення проєкту.
4.	Презентаційний етап	презентація проєкту	<ul style="list-style-type: none"> – підготовка доповіді; – захист проєкту.
5.	Підсумковий етап	підведення підсумків	<ul style="list-style-type: none"> – аналіз результатів проєктної діяльності; – співставлення одержаних результатів із запланованими; – оцінка роботи; – рефлексія; – самооцінка роботи.

Під час плануючого етапу ми користувалися таблицею «Планування проєкту» (додаток Ж), яка, на наш погляд, є зручною і ефективною.

З учнями експериментального класу нами було проведено 5 проєктів. Розробка цих проєктів відповідала такому алгоритму:

1. Назва проєкту.
2. Тип проєкту.
3. Мета проєкту.

4. Завдання проєкту.
5. Зміст роботи.
6. Особливості роботи над проєктом.
7. Передбачувані продукти проєкту (фотоальбом, міні-презентація, виставка, газета, міні-журнал, міні-книжка, законопроект, макет тощо).

Подаємо опис 5 проєктів, за допомогою яких ми формували в учнів початкової школи лідерські якості.

1. Проєкт «Чим славиться моє рідне місто Кривий Ріг?»

Тип проєкту: довготривалий, міжпредметний, практико-орієнтований, дослідницько-пошуковий, колективний, інформаційний.

Мета проєкту: отримання досвіду лідерства через підвищення краєзнавчих знань.

Завдання проєкту: залучити учнів до пошуку інформації про Кривий Ріг, розширити знання про рідне місто, викликати бажання глибше пізнати його історію та культуру, виховувати патріотизм, гордість за своїх земляків, любов до рідного міста; розвивати творчі здібності учнів, лідерські якості, соціальну компетентність, толерантність у відносинах між учасниками проєкту.

Зміст роботи: дослідження цікавих фактів про історію, культуру, видатних людей Кривого Рогу, знаходження віршів, оповідань, історій, легенд про Кривий Ріг, створення «Музею Кривого Рогу», підготовка фотоальбому «Вулицями рідного міста», проведення конкурсу малюнків «Моє рідне місто», створення міні-презентації «Кривий Ріг у майбутньому».

Особливості роботи над проєктом: проєкт передбачає об'єднання учнів у творчі групи: «Історики», «Філологи», «Музеєзнавці», «Художники», «Науковці». Кожна група працює за різними напрямками, виконуючи завдання відповідно до своїх здібностей, інтересів, уподобань та можливостей: «Історики» досліджують цікаві факти про історію, культуру, видатних людей Кривого Рогу; «Філологи» добирають вірші, оповідання, історії, легенди про Кривий Ріг; «Музеєзнавці» створюють «Музей Кривого

Рогу»; «Художники» займаються підготовкою фотоальбому «Вулицями рідного міста», готують малюнки «Моє рідне місто»; «Науковці» створюють міні-презентацію «Кривий Ріг у майбутньому». Очолює проєкт здобувач освіти із яскраво вираженою лідерською позицією («мер міста»). У його підпорядкуванні знаходяться усі творчі групи. Згодом усі учні класу беруть на себе лідерські функції, виконуючи ті чи інші індивідуальні та групові завдання. Результатом виконання проєкту є підготовка презентації «Мій Кривий Ріг» та проведення квесту «Що я знаю про Кривий Ріг?».

Передбачувані продукти проєкту: куточок у класі «Музей Кривого Рогу», фотоальбом «Вулицями рідного міста», виставка малюнків, міні-презентація «Кривий Ріг у майбутньому», презентація «Мій Кривий Ріг».

2. Проєкт «Книга – джерело знань».

Тип проєкту: короткотривалий, міжпредметний, рольовий, творчий, колективний.

Мета проєкту: формування лідерських якостей, розвиток творчих здібностей та інтересу до читання.

Завдання проєкту: формувати в учнів переконання щодо важливості читання як засобу розширення знань, розвивати читацький інтерес, читацьку культуру, формувати шанобливе ставлення до книжки, виробляти потребу користуватися бібліотекою, виховувати любов до книжки, прищеплювати бережливе поводження з нею.

Зміст роботи: проєкт передбачає збір дітьми інформації про відомих українських письменників, створення папки «Відомі письменники», складання правил користування книжкою, театралізація уривків оповідань, презентація малюнків «Літературні герої», випуск міні-журналу «Улюблені книжки», підготовка презентації «Книга – джерело знань».

Особливості роботи над проєктом: проєкт передбачає об'єднання учнів у творчі групи: «Дослідники», «Історики», «Бібліотекарі», «Актори», «Художники», призначення керівника кожної групи (лідера) та його помічників. Кожна група отримує завдання, а також розподіляє обов'язки

між усіма її учасниками. «Дослідники» збирають інформацію про відомих українських письменників; «Історики» створюють папку «Відомі письменники»; «Бібліотекарі» складають правила користування книжкою; «Актори» готують театралізацію уривків оповідань; «Художники» готують презентацію малюнків «Літературні герої». Підсумком проєкту є підготовка презентації «Книга – джерело знань» та міні-журналу «Улюблені книжки».

Передбачувані продукти проєкту: виставка малюнків, правила користування книжкою, папка «Відомі письменники», міні-журнал «Улюблені книжки», презентація «Книга – джерело знань».

3. Проєкт «Моя сім'я – моя родина»

Тип проєкту: короткотривалий, літературно-творчий, міжпредметний, сюжетно-рольовий творчий, груповий.

Мета проєкту: формування лідерських якостей, сімейних цінностей, розвиток творчих здібностей.

Завдання проєкту: формувати в молодших школярів родинні почуття, високу духовність та моральну чистоту, виховувати любов до батьків, рідних, шану до старших, шанобливе ставлення до сімейних традицій та звичаїв, до знання свого родоводу.

Зміст роботи: визначення етимології слова «сім'я», пошук прислів'їв і приказок про сім'ю, створення родовідного дерева і герба сім'ї, розробка правил доброзичливого спілкування в сім'ї, написання творів, підготовка малюнків на тему «Знайомтеся, моя сім'я», виготовлення фотоальбому «Моя сім'я».

Особливості роботи над проєктом: проєкт передбачає розподіл учнів на групи: «Історики», «Знайки», «Ерудити», «Художники», «Кореспонденти». У кожній групі призначається керівник групи (лідер), помічники керівника (стимулювання всіх учасників групи до роботи і співпраці). Кожна група отримує завдання, зокрема «Історики» з'ясовують етимологію слова «сім'я», «Знайки» – добирають прислів'я і приказки про сім'ю, «Ерудити» – розробляють правила доброзичливого спілкування в

сім'ї, «Художники» – створюють родовідне дерево і герб сім'ї, «Кореспонденти» проводять соціологічне опитування «Які сімейні свята відзначають у Вашій родині?». Усі учні написали твори, а також підготували малюнки на тему «Знайомтеся, моя сім'я», виготовили фотоальбом «Моя сім'я». Результатом проєкту стало проведення сімейного свята «Моя сім'я – моя родина».

Передбачувані продукти проєкту: правила доброзичливого спілкування в сім'ї, родовідне дерево і герб сім'ї, домашній оберіг, творчі роботи учнів на теми «Знайомтеся, моя сім'я», фотоальбом «Моя сім'я», виставка малюнків, карти «Моя родина».

4. Проєкт «Мої домашні улюбленці».

Тип проєкту: короткотривалий, практико-орієнтований, дослідницько-пошуковий, колективний, інформаційний.

Мета проєкту: формування лідерських якостей, розвиток активного пізнавального ставлення до природного оточення.

Завдання проєкту: поглибити знання здобувачів освіти про домашніх тварин, сприяти засвоєнню учнями правил догляду за домашніми тваринами; розвивати уміння спостерігати за тваринами, виявляти особливості їхньої поведінки; виховувати морально-етичні цінності: милосердя, доброзичливість, турботливе ставлення до домашніх тварин.

Зміст роботи: пошук загадок, віршів, оповідань та іншої інформації про домашніх тварин, створення образу своєї домашньої тваринки, складання віршів, загадок, жартів чи розповідей про свою улюблену домашню тваринку, створення малюнку «Я і мій улюбленець», підготовка фотоматеріалів про улюблених тваринок, колективне створення міні-книжки «Мої домашні улюбленці»; оформлення куточку «Вернісаж домашніх улюбленців».

Особливості роботи над проєктом: проєкт передбачає розподіл учнів на групи, урахування їх пізнавальні можливості, а також лідерський потенціал: «Дослідники», «Актори», «Юні літератори», «Художники»,

отримання завдань для кожної групи. «Дослідники» добирають загадки, вірші, оповідання та іншу інформацію про домашніх тварин; «Актори» створюють образи домашніх тварин; «Юні літератори» складають вірші, загадки, жарти, розповіді про домашніх тваринок; «Художники» створюють фотоальбом про домашніх улюбленців. Результатом проєкту стало колективне створення міні-книжки «Мої домашні улюбленці», а також оформлення куточку «Вернісаж домашніх улюбленців».

Передбачувані продукти проєкту: самостійно складені учнями вірші, загадки, жарти, розповіді про свою улюблену домашню тваринку, фотоальбом, міні-книжка «Мої домашні улюбленці», куточок «Вернісаж домашніх улюбленців».

5. Проєкт «Краса і велич України».

Тип проєкту: короткотривалий, практико-орієнтований, дослідницько-пошуковий, колективний, інформаційний.

Мета проєкту: отримання досвіду лідерства через підвищення краєзнавчих знань.

Завдання проєкту: поглибити знання здобувачів освіти про історію, культуру, державні символи, національні святині, України; удосконалити навички виразного читання; збагачувати словниковий запас здобувачів початкової освіти; виховувати патріотизм, любов до рідної країни, формувати шанобливе та бережне ставлення до довкілля; розвивати творчі здібності учнів, лідерські якості, толерантність.

Зміст роботи: дослідження цікавих фактів про історію, культуру, державні символи, національні святині України; підготовка інформації про видатних людей України; підбір віршів, оповідань, історій, легенд про Україну; підготовка розгорток «Краса української символіки», «Столиця України – Київ», створення міні-презентації «Україна у майбутньому», створення фотоальбому «Моя Україна», підготовка презентації «Краса і велич України», проведення конкурсу малюнків «Моя Батьківщина – Україна».

Особливості роботи над проектом: Формуються творчі групи, які працюють за різними напрямками, зокрема: «Пізнайки» – досліджують цікаві факти про історію, культуру, державні символи, національні святини України; «Дослідники» – готують інформацію про видатних людей України; «Пошуковці» – шукають вірші, оповідання, історії, легенди про Україну; «Художники» – створюють фотоальбом «Моя Україна», готують розгортки «Краса української символіки», «Столиця України – Київ»; «Журналісти» – проводять опитування «Чи знаєте ви, що належить до культурної спадщини українського народу?»; «Науковці» – створюють міні-презентацію «Україна у майбутньому». Результатом проекту є спільне створення фотоальбому «Моя Україна», підготовка презентації «Краса і велич України», а також проведення конкурсу малюнків «Моя Батьківщина – Україна».

Передбачувані продукти проекту: фотоальбом «Краса і велич України», розгортки «Краса української символіки», «Столиця України – Київ», міні-презентація «Україна у майбутньому», міні-журнал «Моя Україна», виставка малюнків.

Отже, нами було проведено формувальний етап експерименту, під час якого ми розробили та реалізували методику формування лідерських якостей учнів четвертого класу засобом проектної технології. У процесі експериментальної роботи було розроблено, організовано та проведено 5 проектів для учнів початкової школи, за допомогою яких ми формували такі лідерські якості, як активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність. Упровадження проектної діяльності в освітній процес початкової школи сприяло розвитку в учнів лідерського потенціалу, організаційних та комунікативних навичок, емоційної стійкості, самостійності, творчої активності, умінь працювати в команді, доводити і відстоювати свою точку зору. Використання проектної технології дало змогу учням усвідомити значимість відповідального ставлення до навчання, важливість будувати конструктивні стосунки в групі,

прислухатися до думки товаришів, а також приймати важливі раціональні рішення у складних ситуаціях і нести за них відповідальність.

2.4. Результати дослідно-експериментальної роботи

Третім етапом дослідження був контрольний зріз, під час якого ми перевіряли ефективність розробленої нами дослідно-експериментальної роботи. У контрольному етапі експерименту взяли участь учні обох класів – експериментального і контрольного. Основною метою контрольного зрізу було визначити, чи змінився рівень сформованості лідерських якостей учнів експериментального класу.

На цьому етапі ми здійснили обробку, аналіз та узагальнення отриманих даних (порівняння даних контрольних зрізів, експертних оцінок сформованості лідерських якостей в молодших школярів до і після дослідно-експериментальної роботи та оформлення висновків).

Для повторної діагностики лідерських якостей здобувачів початкової освіти ми використали такі методики:

- 1) анкета «Хто такий лідер?»;
- 2) методика «Я лідер» (М. Рожков);
- 3) методика «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов).

Ми узагальнили результати, отримані в ході проведення усіх методик, та занесли їх у таблицю 2.7.

Таблиця 2.7.

Рівні сформованості лідерських якостей у молодших школярів на контрольному етапі дослідження

№ п/п	Рівень сформованості лідерських якостей	Експериментальний клас	Контрольний клас
1.	Високий	23,33 %	13,33 %
2.	Середній	60,00 %	57,78 %
3.	Низький	16,67 %	28,89 %

Як засвідчує таблиця 2.7, під час проведення контрольного етапу експерименту високий рівень сформованості лідерських якостей показали 23,33 % учнів експериментального класу та 13,33 % учнів контрольного класу; середній – 60 % учнів експериментального класу та 57,78 % учнів контрольного класу; низький – 16,67 % учнів експериментального класу і 28,89 % учнів контрольного класу.

Рівні сформованості лідерських якостей в учнів експериментального класу на контрольному етапі дослідження представлено на рис. 2.8.

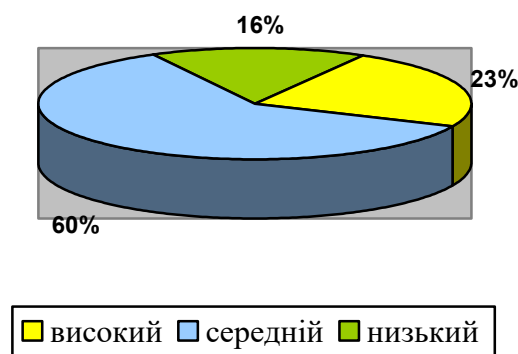

Рис. 2.8. Рівні сформованості лідерських якостей у молодших школярів експериментального класу на контрольному етапі дослідження

З рис. 2.8. бачимо, що кількість учнів із високим рівнем сформованості лідерських якостей зростає. Ми пересвідчилися, що в цих здобувачів освіти сформоване розуміння понять «лідер» і «лідерство», вони займають лідерську позицію серед учнів класу, виявляють стійкий інтерес до нових явищ та об'єктів, проявляють високу активність та ініціативність, відповідально ставляться до виконання обов'язків лідера групи, їхні дії і вчинки відповідають лідерській поведінці, у них сформовані мотиви і потреби бути лідерами. У той же час, зменшилася кількість учнів із низьким рівнем сформованості лідерських якостей.

Рівні сформованості лідерських якостей в учнів контрольного класу на контрольному етапі дослідження представлено на рис. 2.9.

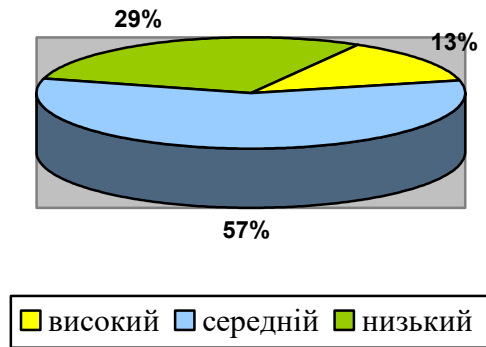

Рис. 2.9. Рівні сформованості лідерських якостей у молодших школярів контрольного класу на контрольному етапі дослідження

З рис. 2.9. бачимо, що в учнів контрольного класу змін у сформованості лідерських якостей не відбулося: кількісні показники залишилися на тому ж рівні.

Розподіл здобувачів початкової освіти обох класів за рівнями сформованості лідерських якостей під час проведення контрольного етапу експерименту показано на рис. 2.10.

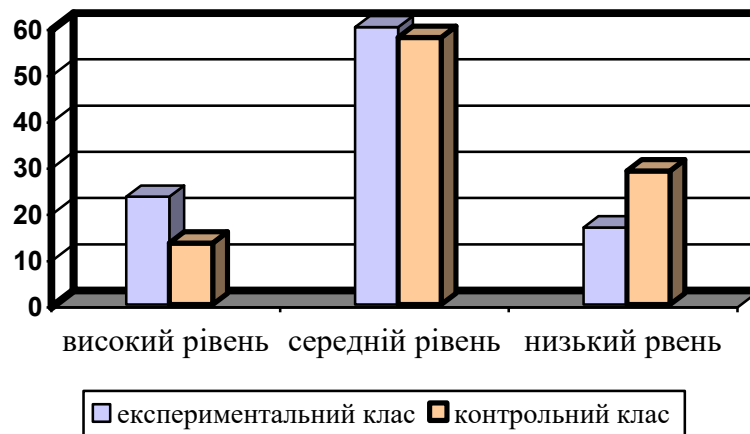

Рис. 2.10. Розподіл учнів за рівнями сформованості лідерських якостей під час проведення контрольного етапу експерименту

За допомогою таблиці 2.8. порівняємо результати констатувального етапу експерименту з результатами контрольного зрізу в експериментальному і контрольному класах.

**Порівняння рівнів сформованості лідерських якостей
молодших школярів**

№ п/п	Рівень сформованості лідерських якостей	Експериментальний клас		Контрольний клас	
		констатувальний етап	контрольний етап	констатувальний етап	контрольний етап
1.	Високий	13,33 %	23,33 %	13,33 %	13,33 %
2.	Середній	55,56 %	60,00 %	57,78 %	57,78 %
3.	Низький	31,12 %	16,67 %	28,89 %	28,89 %

З порівняльної таблиці бачимо, що більшість здобувачів експериментального класу, які мали низькі показники на початку дослідної роботи, по її закінченню вийшли на середній рівень. А ті здобувачі, які мали середні показники, вийшли на високий рівень. В учнів контрольного класу помітних змін в сформованості лідерських якостей не відбулося: вони залишилися на тому ж рівні. Отже, дані таблиці 2.8. переконують в ефективності розробленої нами експериментальної методики формування лідерських якостей молодших школярів.

Як бачимо, формувальний етап експерименту довів правильність припущення, що лише при створенні відповідних педагогічних умов та максимальному використанні можливостей проєктної технології можливо сформувати лідерські якості молодших школярів. Ми дійшли висновку, що для здобувачів початкової освіти з яскраво вираженими лідерськими якостями характерними є здатність долати труднощі та перешкоди на шляху до досягнення цілей, проявляти активність, ініціативність, наполегливість та високу працездатність, переконувати інших, брати на себе відповідальність за прийняті рішення, швидко адаптуватися до змінених умов.

З'ясовано, що на формування лідерських якостей молодших школярів ефективний вплив здійснює проєктна діяльність, у процесі якої в учнів формуються такі лідерські якості, як активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність. Під час проєктної діяльності здобувачі початкової освіти покращують

організаційні і комунікативні навички, вчать планувати власну діяльність та діяльність усієї групи, приймати важливі рішення і нести за них відповідальність.

Отже, проектна діяльність є ефективним засобом формування лідерських якостей молодших школярів. У процесі спільної роботи в учнів формуються такі лідерські якості, як активність, ініціативність, рішучість, комунікабельність, емпатія, схильність до організаторської роботи, здатність працювати з людьми, переконувати інших. Упровадження проектної технології в освітній процес початкової школи сприяє формуванню умінь висловлювати свої думки, критично мислити, приймати продумані рішення, вести дискусію, обмінюватися ідеями з партнерами, знаходити спільне розв'язання проблеми, брати відповідальність за доручену справу, впливати на інших. Результати дослідження дають підстави вважати, що виявлені педагогічні умови та розроблена на їх основі експериментальна програма забезпечили ефективне формування лідерських якостей у молодших школярів.

Висновки до розділу 2

1. Вивчення й аналіз досвіду роботи вчителів початкових класів України показав, що проблема використання проектної технології як засобу формування лідерських якостей молодших школярів є актуальною. Результати анкетування вчителів початкових класів переконують, що формування в учнів лідерських якостей є важливим і актуальним завданням НУШ. Педагоги початкової школи визнають проектну технологію як одну із інноваційних технологій, яка має впроваджуватися в освітній процес початкової школи у контексті вимог НУШ, та як один із ефективних засобів формування лідерських якостей здобувачів початкової освіти. Аналіз досвіду роботи вчителів початкових класів України показав, у процесі проектної діяльності активно формуються лідерські якості молодших школярів, учні

набувають умінь і навичок дослідницької роботи, умінь працювати в команді, приймати важливі раціональні рішення, розширюють свій кругозір та життєвий досвід.

2. Нами було організовано дослідження, яке проводилось у три етапи: констатувальний (діагностування початкового рівня сформованості лідерських якостей молодших школярів), формувальний (розробка складових експериментальної методики формування лідерських якостей молодших школярів шляхом використання можливостей проєктної технології та апробація даної методики), контрольний (аналіз та узагальнення отриманого експериментального матеріалу, формулювання висновків).

3. Результати констатувального етапу дослідження показали, що рівень сформованості лідерських якостей як в дослідницькому, так і в контрольному класах переважно середній та низький. Молодші школярі недостатньо усвідомлюють, що таке «лідерство», хто такий «лідер» і якими якостями має володіти лідер. Лідерські якості в учнів обох класів сформовані недостатньо, зокрема високий показали по 13,33 % учнів експериментального і контрольного класів; середній – 55,56 % учнів експериментального класу та 57,78 % учнів контрольного класу; низький – 31,12 % учнів експериментального класу і 28,89 % учнів контрольного класу.

4. Під час формувального етапу експерименту було розроблено та реалізовано методику формування лідерських якостей учнів четвертого класу засобом проєктної технології. У процесі експериментальної роботи для учнів початкової школи було організовано та проведено 5 проєктів, за допомогою яких ми формували такі лідерські якості, як активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність. Використання проєктної технології дало змогу учням усвідомити значимість відповідального ставлення до навчання, важливість будувати конструктивні стосунки в групі, прислухатися до думки товаришів, а також приймати важливі раціональні рішення у складних ситуаціях і нести за них відповідальність.

5. Результати контрольного етапу експерименту показали, що високий рівень сформованості лідерських якостей мають 23,33 % учнів експериментального класу та 13,33 % учнів контрольного класу; середній – 60 % учнів експериментального класу та 57,78 % учнів контрольного класу; низький – 16,67 % учнів експериментального класу і 28,89 % учнів контрольного класу. Більшість здобувачів експериментального класу, які мали низькі результати на початку дослідної роботи, по її закінченню вийшли на середній рівень. А ті здобувачі, які мали середні показники, вийшли на високий рівень. В учнів контрольного класу помітних змін в сформованості лідерських якостей не відбулося: вони залишилися майже на тому ж рівні.

6. Доведено, що проектна діяльність є ефективним засобом формування лідерських якостей молодших школярів. У процесі спільної роботи в учнів формуються такі лідерські якості, як активність, ініціативність, рішучість, комунікабельність, емпатія, схильність до організаторської роботи, здатність працювати з людьми, переконувати інших. Упровадження проектної технології в освітній процес початкової школи сприяє формуванню умінь висловлювати свої думки, критично мислити, приймати продумані рішення, вести дискусію, обмінюватися ідеями з партнерами, знаходити спільне розв'язання проблеми, брати відповідальність за доручену справу, впливати на інших. Результати дослідження дають підстави вважати, що виявлені педагогічні умови та розроблена на їх основі експериментальна програма забезпечили ефективне формування лідерських якостей у молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Отже, аналіз й узагальнення наукової літератури, а також проведення дослідно-експериментальної роботи дозволили нам зробити такі висновки:

1. Різні аспекти лідерства як соціально-психологічного феномену і лідера як активної особистості протягом тривалого часу є предметом досліджень багатьох науковців. Лідерство є складним та поліаспектним явищем, одним із найважливіших способів інтеграції особистості в систему суспільної діяльності та міжособистісних взаємовідносин. Лідерство побудоване на впливі особистого авторитету людини на поведінку суб'єкта чи суб'єктів спільної діяльності.

2. Лідер є найбільш авторитетною особистістю у групі, яка шляхом використання своїх особистісних якостей займає ключове положення у соціальних, моральних та інших ситуаціях, груповій діяльності. Наявність ефективного лідера є важливою умовою забезпечення успішної діяльності та досягнення поставлених спільних цілей. Лідер має значний вплив на групу, заохочує інших, веде за собою, показує приклад творчості та ефективного виконання завдань, бере на себе відповідальність за прийняття важливих рішень.

3. Лідерські якості ми трактуємо як індивідуальні й соціально-психологічні характеристики особистості, які дозволяють їй впливати на членів групи, їх дії, поведінку, думки, прагнення з метою забезпечення злагодженої взаємодії та ефективною діяльності. Для здобувачів початкової освіти з яскраво вираженими лідерськими якостями характерними є здатність долати труднощі та перешкоди на шляху до досягнення цілей, проявляти активність, ініціативність, наполегливість та високу працездатність, переконувати інших, брати на себе відповідальність за прийняті рішення, швидко адаптуватися до змінених умов.

4. З'ясовано, що на формування лідерських якостей молодших школярів ефективний вплив здійснює проєктна діяльність, у процесі якої в

учнів формуються такі лідерські якості, як активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність. Під час проєктної діяльності здобувачі початкової освіти покращують організаційні і комунікативні навички, вчать планувати власну діяльність та діяльність усієї групи, приймати важливі рішення і нести за них відповідальність.

5. Установлено, що процес формування лідерських якостей молодших школярів буде ефективним за таких педагогічних умов: урахування вікових та індивідуальних особливостей молодшого шкільного віку; цілеспрямоване та поетапне впровадження проєктної технології в освітній процес початкової школи; створення позитивної емоційної атмосфери, що передбачає творче спілкування і партнерську взаємодію учасників проєктної діяльності. Успішна реалізація цих умов сприятиме формуванню лідерських якостей, потрібних для успішної організаторської діяльності й створення позитивної атмосфери в колективі, формуванню лідерського потенціалу особистості, ефективному спілкуванню, особистісній самореалізації, набуттю творчого досвіду, уміння самостійно конструювати свої знання.

6. Результати анкетування вчителів початкових класів переконують, що формування в учнів лідерських якостей є важливим і актуальним завданням НУШ. Педагоги початкової школи визнають проєктну технологію як одну із інноваційних технологій, яка має впроваджуватися в освітній процес початкової школи у контексті вимог НУШ, та як один із ефективних засобів формування лідерських якостей здобувачів початкової освіти. Аналіз досвіду роботи вчителів початкових класів України показав, успішна організація проєктної діяльності в початковій школі сприятиме формуванню в учнів лідерських якостей, комунікативних здібностей, умінь переконувати інших, брати на себе відповідальність, умінь і навичок дослідницької роботи.

7. Було організовано дослідження, яке проводилося у три етапи: констатувальний (діагностування початкового рівня сформованості лідерських якостей молодших школярів), формувальний (розробка складових

експериментальної методики формування лідерських якостей молодших школярів шляхом використання можливостей проєктної технології та апробація даної методики), контрольний (аналіз та узагальнення отриманого експериментального матеріалу, формулювання висновків).

8. Результати констатувального етапу дослідження показали, що рівень сформованості лідерських якостей як в дослідницькому, так і в контрольному класах переважно середній та низький. Молодші школярі недостатньо усвідомлюють, що таке «лідерство», хто такий «лідер» і якими якостями має володіти лідер. Лідерські якості в учнів обох класів сформовані недостатньо, зокрема високий рівень показали по 13,33 % учнів експериментального і контрольного класів; середній – 55,56 % учнів експериментального класу та 57,78 % учнів контрольного класу; низький – 31,12 % учнів експериментального класу і 28,89 % учнів контрольного класу.

9. Під час формувального етапу експерименту розроблено та реалізовано методику формування лідерських якостей учнів четвертого класу засобом проєктної технології. З учнями початкової школи було проведено 5 проєктів, за допомогою яких ми формували такі лідерські якості, як активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність. Упровадження проєктної діяльності в освітній процес початкової школи сприяло розвитку в учнів лідерського потенціалу, організаційних та комунікативних навичок, емоційної стійкості, самостійності, творчої активності, умінь працювати в команді, доводити і відстоювати свою точку зору. Використання проєктної технології дало змогу учням усвідомити значимість відповідального ставлення до навчання, важливість будувати конструктивні стосунки в групі, прислухатися до думки товаришів, а також приймати раціональні рішення у складних ситуаціях і нести за них відповідальність.

10. Результати контрольного етапу експерименту показали, що високий рівень сформованості лідерських якостей мають 23,33 % учнів експериментального класу та 13,33 % учнів контрольного класу; середній –

60 % учнів експериментального класу та 57,78 % учнів контрольного класу; низький – 16,67 % учнів експериментального класу і 28,89 % учнів контрольного класу. Більшість здобувачів експериментального класу, які мали низькі результати на початку дослідної роботи, по її закінченню вийшли на середній рівень. А деякі здобувачі, які мали середні показники, вийшли на високий рівень. Учні набули вмінь працювати в колективі, відчувати себе членом команди, прислухатися до думки товаришів, доводити і відстоювати свою, точку зору бути відповідальними, аналізувати результати діяльності. В учнів контрольного класу помітних змін в сформованості лідерських якостей не відбулося: вони залишилися майже на тому ж рівні.

11. Доведено, що проєктна діяльність є ефективним засобом формування лідерських якостей молодших школярів. У процесі спільної роботи в учнів формуються такі лідерські якості, як активність, ініціативність, рішучість, комунікабельність, емпатія, схильність до організаторської роботи, здатність працювати з людьми, переконувати інших. Упровадження проєктної технології в освітній процес початкової школи сприяє формуванню умінь висловлювати свої думки, критично мислити, приймати продумані рішення, вести дискусію, обмінюватися ідеями з партнерами, знаходити спільне розв'язання проблеми, брати відповідальність за доручену справу, впливати на інших. Результати дослідження дають підстави вважати, що виявлені педагогічні умови та розроблена на їх основі експериментальна програма забезпечили ефективне формування лідерських якостей у молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрюк С. В. Проектна діяльність у початковій школі. URL : <https://naurok.com.ua/opis-dosvidu-roboti-na-temu-proektna-diyalnist-u-pochatkovih-klasah-122014.html>
2. Алексєєнко Т. А. Формування пізнавальної активності особистості. Київ : ЧП «Гринь», 2005. 173 с.
3. Алфімов Д. В. Виховання лідерських якостей учнів у сучасній загальноосвітній школі: монографія. Донецьк : Каштан, 2011. 352 с.
4. Алфімов Д. В. Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2010. Вип. 11 (64). С. 44–51.
5. Антонова З. Психологічні особливості лідерства та керівництва. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 4. С. 120–127.
6. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика: монографія. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
7. Біда О. А., Орос І. І., Чичук А. П. Зміст та сутність поняття «лідерство». *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 197. С. 17–20. URL : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-197-17-20>
8. Близнюк Т., Гаваагійн Б. Феномен лідерства: поліаспектність поняття. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 30-31 травня 2019 р. Харків, 2019. С. 11–13. URL : <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/21623>
9. Богуш А. Взаємозалежність свободи і відповідальності: погляд В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2005. № 6. С. 7–9.
10. Бучек Л. І. Про дослідження емоційної зрілості студентів вузу. *Шляхи вдосконалення професійно-педагогічної підготовки вчителя в умовах перебудови вищої і середньої школи*. Ніжин, 1990. Ч. 1. С. 87–88.
11. Буяк Б. Феномен лідерства в історико-філософській ретроспективі. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального*

закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди». *Педагогіка. Психологія. Філософія*. 2015. Вип. 36. С. 238–253.

12. Васютіна Т., Губарева Д., Осіпова І. Дидактичні можливості змішаного навчання у проєктній діяльності учнів 4-го класу. *Початкова школа і сучасність*. 2018. № 7. С. 3–7.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Бусел. Київ : Ірпінь ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

14. Волківська Д. А. Сучасні трактування поняття «Лідер». *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39 (3). С. 78–84. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39\(3\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39(3)_15)

15. Волківська Д. А. Сучасні підходи до визначення лідерства. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія Педагогічні науки*. Чернігів : ЧНПУ, 2014. Вип.115. С.40–47.

16. Гармаш С. А., Гашутіна О. Е. Лідерські якості особистості керівника як запорука успіху. *Управління інноваційними проєктами та об'єктами інтелектуальної власності*. 2009. С. 37–44.

17. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія*. 2019. № 2. С. 51–61.

18. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

19. Гущина Н. І., Орлова Т. Г., Кондратова Л. Г. Нова українська школа: організація позаурочної діяльності в початковій школі на засадах партнерської взаємодії учасників освітнього процесу : навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. 160 с.

20. Демидова Ю. О. Формування першооснов пізнавальної самостійності старших дошкільників у конструктивній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Маріуполь, 2007. 193 с.

21. Державний стандарт початкової освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

22. Дитина-лідер: добре чи погано. 2019. URL : <https://bigfish.academy/news/ditina-lider-dobre-ci-pogano>
23. Дубовик С. Г., Наумець В. В. Формування комунікативних умінь молодших школярів методом Сторітеллінгу. *Young Scientist*. 2020. № 5 (81). С. 81–85.
24. Енциклопедія сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL : <https://esu.com.ua/article-43539>
25. Жигайло Н. І. Психологія особистісного та духовного зростання лідера. *Психологічний часопис*. 2019. № 1. С. 57–77. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_1_6
26. Захарчук Н., Макарчук Н. Проектні технології в початковій школі: шляхи розвитку творчої особистості. *Молодь і ринок*. 2014. № 5. С. 162–166.
27. Зимівець Н. В. Лідерство як підґрунтя освітньої моделі «Рівний-рівному». *Молодий вчений*. 2020. № 81. С. 27–30.
28. Кадемія М. Ю. Термінологічний словник з інноваційних методик навчання на основі інформаційно-телекомунікаційних технологій. Вінниця : Ландо ЛТД, 2008. 173 с.
29. Кальницька К. О. Рольова диференціація лідерства: сутність, підходи до вивчення та крос-культурні відмінності. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Психологічні науки*. 2017. Вип. 7. С. 192–201.
30. Карнаух Л. І. Використання проектної технології у початковій освіті : досвід роботи. URL : <https://vseosvita.ua/library/proektna-tehnologia-v-pocatkovij-osviti-198699.html>
31. Кириленко Т. С. Аналіз емоційного світу особистості: теоретичні положення, прояви та методичні прийоми. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2007. № 27-28. С. 30–32.

32. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навч.-метод. посіб. Львів : Світ, 2019. 136 с.

33. Кішан Н. Проектна діяльність у Новій українській школі. *Педагогічний вісник Поділля*. 2022. № 1. С. 21–22.

34. Козак О. Особливості розвитку лідерських якостей учнів професійно-технічного закладу освіти. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2018. № 3. С. 168–174.

35. Косенчук О. Г. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників в діяльності учнівського самоврядування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2013. 192 с.

36. Левківський М. В. Формування відповідального ставлення до праці учнів загальноосвітньої школи (історико-теоретичний аспект): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 1994. 40 с.

37. Мірошник С. І. Теоретичні основи навчальної проектною діяльності учнів. *Народна освіта*. 2014. Вип. № 2 (23). URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2383

38. Момот Ю. В. Сучасні підходи до впровадження проектною технології у навчально-виховний процес закладів середньої освіти. *Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки*. 2009. Вип. 6. С. 184–190.

39. Назаренко Г. Формування позитивного психологічного клімату в дитячому колективі. URL : http://pochshkola.blogspot.com/2010/02/blog-post_04.html

40. Нестуля О. О., Нестуля С. І., Кононець Н. В. Основи лідерства. Полтава : ПУЕТ, 2018. 241 с.

41. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. Київ : Основи, Дніпро, 1993. 415 с.

42. Нова українська школа: організація взаємодії з батьками учнів початкової школи: навч.-метод. посіб. / Т. М. Бабко та ін. Київ : Вид. дім «Освіта», 2020. 208 с.

43. Нова українська школа : poradnik vikhovatelю групи продовженого дня у закладах загальної середньої освіти : навч.-метод. посіб. / Г. І. Дмитрів та ін. Львів : Світ, 2019. 224 с.

44. Нова українська школа: poradnik для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2019. 206 с.

45. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : https://roippo.org.ua/upload/iblock/f80/kontsepts_ya-novo_ukra_nsko_shkoli_.pdf

46. Огнев'юк В. О. Лідери для Нової української школи. *Неперервна освіта: акмеологічні студії. Педагогічні науки. Психологічні науки.* 2017. № 1. С. 4–13.

47. Онопрієнко О. В. Управління проектною діяльністю у молодших школярів. Навчання і виховання учнів 4-го класу: метод. посіб. для вчит. Київ, 2005. 128 с.

48. Опис досвіду роботи вчителя початкових класів Запорізької загальноосвітньої школи № 14 Леонової Наталії Анатоліївни. URL : <https://vseosvita.ua/library/embed/01003cvz-7874.doc.html>

49. Опис досвіду роботи вчителя початкових класів Степненського навчально-виховного комплексу Карнаух Оксани Павлівни. URL : <http://test.teacherjournal.in.ua/attachments/article/3850/%D0%9E%D0%BF%D0%B8%D1%81%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%83%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8%20.doc>

50. Освітнє лідерство: від теорії до практики : монографія / за наук. ред. В. Р. Міляєвої. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2021. 296 с. URL : <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659>

51. Особливості організації освітнього середовища в початковій школі в умовах реалізації концепції «Нова школа». URL :

<https://naurok.com.ua/metodichna-rozrobka-osoblivosti-organizaci-osvitnogo-seredovischa-v-pochatkovi-y-shkoli-v-umovah-realizaci-koncepci-nova-shkola-242083.html>

52. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 514 с.

53. Перспективний педагогічний досвід освітян Чернігівської області 2018-2019 н.р. Педагогічний досвід Бойко Ольги Володимирівни. URL : https://choippo.edu.ua/?page_id=4081

54. Петрочко Ж. В. Сутність і функціональна роль соціальної ініціативності у структурі лідерства підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18 (2). С. 143–150.

55. Полат Є., Петрова І., Бухаркіна М. Что такое проект? *Відкритий урок*. 2004. № 5-6. С. 10–17.

56. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок: Інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2003. 192 с.

57. Помилуйко В. Ю. Адаптивні й неадаптивні прояви ініціативності особистості та їх діагностика консультантом-психологом. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2012. Вип. 9. С. 204–213.

58. Поняття лідерства та керівництва. 2018. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/10041/>

59. Прищак М. Д., Мацко Л. А. Психологія : навч. посіб. Ч. І. Вінниця : ВНТУ, 2012. 141 с.

60. Проектування моделі нового освітнього середовища закладу загальної середньої освіти: методичні рекомендації / авт.-укл. Т. О. Кузьміч, Н. І. Мітяєва. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. 35 с.

61. Проектне навчання: коротко про головне. 2018. URL : <https://nus.org.ua/view/proektne-navchannya-korotko-pro-golovne/>

62. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.
63. Резніченко І. Педагогічне партнерство сім'ї і школи в умовах НУШ. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 59. С. 279–285.
64. Риженко М. В. Виховання лідерських якостей підлітків у тимчасових дитячих об'єднаннях. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2013. № 1. С. 354–357.
65. Рїядї Н., Асакарунїя Д., Віджая Ф., Рїантопутра К. Побудова позитивної ідентичностї лїдера: набуття лїдерської позицїї та прийняття їншими. *Лїдерство для високої продуктивностї в Азїї*. 2019. С. 65–88.
66. Романовський О. Г., Гура Т. В., Книш А. Є., Бондаренко В. В. Теорїя і практика формування лїдера: навч. посїб. Харків, 2017. 100 с.
67. Романовський О.Г. Особливостї сучасного лїдера в науцї та освїтї. *Збїрник III Міжнародної науково-практичної конференцїї «Лїдери XXI столїття. Формування особистостї харизматичного лїдера на основї гуманїтарних технологїй»*. Харків : НТУ «ХПШ», 2019. С. 28–29.
68. Савченко М. В. Морально-цїннїсний компонент самостїїностї як базової якостї особистостї дитини дошкїльного вїку. *Актуальні проблеми психологїї: збїрник наукових праць Інституту психологїї їменї Г. С. Костюка НАПН України*. Т. 4: Психологїя розвиток дошкїльника. Вип. 10. 2014. С. 197–208.
69. Садохїна К. С. Психолого-педагогїчні умови формування лїдерських якостей пїдлїткїв. *Проблеми сучасної психологїї*. 2010. Вип. 9. С. 439–448.
70. Сазоненко Г. С. Перспективнї освїтнї технологїї: наук.-метод. посїб. Київ : Гопак, 2000. 560 с.
71. Сафронова Н. М. Органїзацїя освїтнього середовища. URL : <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-dla-vciteliv-nus-organizacia-osvitnogo-seredovisa-102030.html>

72. Семенов А. А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор : монографія. Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. 217 с.

73. Семченко Н. О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2004. 215 с.

74. Сергеева Л. М., Кондратьєва В. П., Хромей М. Я. Лідерство: навч. посіб. / за наук. ред. Л. М. Сергеевої. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2015. 296 с.

75. Сидоренко В. Концептуальні засади Нової української школи: ціннісно-світоглядний аспект. *Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих: історія, теорія, технології*: збірник матеріалів III-ї Всеукр. Інтернет-конференції 18 квітня 2018 р., м. Київ. У 2-х част. : Ч. 1. Київ : Агроосвіта, 2018. С. 121–128.

76. Сисоєва С. О. Освіта і особистість у швидкозмінному світі. *Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи*: зб. наук. пр. / за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало. Київ, 2003. С. 39–50.

77. Славіна Л. С. Формування у школярів першого класу відповідального виконання навчальних обов'язків. *Питання психології*. 1996. № 4. С. 96–105.

78. Слободяник О. В. Реалізація методу проектів засобами соціальних мереж. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Т. 56. Вип. 6. С. 30–39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2016_56_6_5

79. Сопівник Р. В. Виховання лідерських якостей студентів аграрних вищих навчальних закладів : монографія. 2-ге вид., доп. Київ : ЦП «Компринт», 2019. 533 с.

80. Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2013. С. 110–115.

81. Татенко В. О. Лідер XXI / Leader XXI. *Соціально-психологічні студії*. Київ : Корпорація, 2004. 198 с.
82. Терещук А. І., Дятленко С. М. Методика організації проєктної діяльності старшокласників з технологій : метод. посіб. Київ : Літера ЛТД, 2010. 128 с.
83. Тітова Г. В. Феномен лідерства і лідерські якості в навчальному колективі. *Наука і освіта*. 2008. № 1-2. С. 105–107.
84. Трофаїла Н. Емоційна стійкість і запорука успішної професійної діяльності педагогів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 5. С. 125–128.
85. Трошкін О. В. Педагогічні умови розвитку ініціативності майбутніх дизайнерів у процесі навчально-творчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2004. 30 с.
86. Український радянський енциклопедичний словник : в 3-х т. / редкол.: А. В. Кудрицький та ін. 2-ге вид. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. Т. 1. 756 с.
87. Хмизова О. В. Формування лідерської позиції у молодших школярів у позаурочній діяльності. Миколаїв : ЧП «Принт-Експрес», 2009. 131 с.
88. Цимбалару А. Д. Нова українська школа: освітній простір учня початкової школи : навч.-метод. посіб. Київ : Вид. дім «Освіта», 2020. 160 с.
89. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник : близько 2500 термінів. Харків : Прапор, 2004. 640 с.
90. Шапран В. Ю. Види ініціативності та їх класифікація. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*. Педагогіка. Психологія. Філософія. Переяслав-Хмельницький, 2011. № 21. С. 408–413.
91. Шейко Г. Д. Виховання у молодших школярів відповідального ставлення до навчання як психолого-педагогічна проблема. *Науковий*

часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. *Психологічні науки*. 2005. Вип. 4 (28). С. 140–144.

92. Шуваєва К. С. Проекти в початковій школі. URL : <https://vseosvita.ua/library/proekti-v-pocatkovij-skoli-228153.html>

93. Що таке відповідальність і відповідальний підхід. Психологіс: енциклопедія практичної психології. URL : http://psychologis.com.ua/chto_takoe_otvetstvennost_i_otvetstvennyy_podhod.htm

94. Як виховати дитину лідером і розвинути в ньому лідерські якості? URL : <https://pishohid.org.ua/31431/%D1%8F%D0%BA-%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%83-%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%BC-%D1%96->

95. Як створити шкільний простір, що мотивуватиме учнів навчатися. URL : <https://nus.org.ua/articles/yak-stvoryty-shkilnyj-prostir-shho-motyvuvatyme-uchniv-navchatysya/>

96. Якушко Н. О. Теоретичні засади дослідження лідерства у вітчизняній та зарубіжній управлінській науці. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2018. № 1 (61). С. 25–30.

97. Adair J. Leadership and Motivation: The Fifty-Fifty Rule and the Eight Key Principles of Motivating Others. London: Kogan Page. 2009. 160 p.

98. Barron B. When Smart Groups Fail. *The journal of the learning sciences*. 2003. № 12 (3). P. 307–359. URL : https://www.academia.edu/2010823/When_smart_groups_fail

99. Bennis W., Goldsmith J. Learning to lead: A workbook on becoming a leader. Basic Books, 2010. 202 p.

100. House R. J. A path-goal theory of leader effectiveness. *Administrative Science Quarterly*. 16 (3). 1971. P. 321–339.

101. Lashway L., Mazarella J., Grundy T. Portrait of a leader / In S. C. Smith, P.K. Piele (Eds.). *School Leadership: Handbook for Excellence in Student Learning*. Cjrwin Press. 2006. 462 p.

102. Lewin K. *Field theory in social science: Selected theoretical papers*. Dorwin Cartwright. 1951. 615 p.

103. Northouse P. G. *Leadership: Theory and Practice* Los Angeles : SAGE Publications, 2019. 493 p.

104. Scouller J. *The Three Levels of Leadership: How to Develop Your Leadership Presence, Know-how and Skill*. Cirencester : Management Books. 2011. 318 p.

105. Stogdill R. M. *Handbook of leadership: A survey of theory and research*. Vol. VIII / R.M. Stogdill. New York, NY: Free Press, 1974. 613 p.

Додаток А

Анкета для вчителів початкових класів

Шановні педагоги!

Ми проводимо дослідження, метою якого є визначення найбільш ефективних методів і засобів формування лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку. Анкета анонімна, результати опитування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Після заповнення анкети, будь ласка, віддайте її інтерв'юєру.

Щиро дякуємо Вам за співпрацю!

1. Що Ви розумієте під поняттям «лідерство»? _____

2. Якими лідерськими якостями, на Вашу думку, має володіти дитина-лідер? _____

3. Яка кількість учнів-лідерів навчається у Вашому класі? _____

4. Чи потрібно формувати лідерські якості у кожного здобувача освіти? _____

5. Які чинники, на Вашу думку, впливають на формування лідерських якостей у дитини молодшого шкільного віку? _____

6. Яка діяльність є найбільш ефективною під час формування лідерських якостей у молодших школярів? _____

7. Які з наведених нижче лідерських якостей, на Вашу думку, є найважливішими (№1 – є найбільш важливою, №5 – є найменш важливою): активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність? _____

8. Який педагогічний стиль є найбільш ефективним під час формування лідерських якостей у молодших школярів? _____

9. Які засоби, на Вашу думку, є найбільш ефективними для формування лідерських якостей в здобувачів початкової освіти? _____

Додаток Б

Відповіді вчителів початкових класів на запитання анкети

Анкета для вчителів початкових класів

Шановні педагогі!

Ми проводимо дослідження, метою якого є визначення найбільш ефективних методів і засобів формування лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку. Анкета анонімна, результати опитування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Після заповнення анкети, будь ласка, віддайте її інтерв'юєру.

Щиро дякуємо Вам за співпрацю!

1. Що Ви розумієте під поняттям «лідерство»? Лідерство - це влада! Лідерство - це розумна використання влади, задіяння життєвих цінностей власних та інших.
2. Якими лідерськими якостями, на Вашу думку, має володіти дитина-лідер? Твердість, пристосованість до різних життєвих ситуацій, хоробрість, обов'язковість, кмітливість, розум та справедливість.
3. Яка кількість учнів-лідерів навчається у Вашому класі? Шість учнів.
4. Чи потрібно формувати лідерські якості у кожного здобувача освіти? Звичайно! Задіяння того, аби бути лідером у житті - треба досвідати багато зусиль.
5. Які чинники, на Вашу думку, впливають на формування лідерських якостей у дитини молодшого шкільного віку? Любов, заохочення, стимулювання, ставити дитині приклади для інших, організувати поєдинки.
6. Яка діяльність є найбільш ефективною під час формування лідерських якостей у молодших школярів? Групова робота, творча робота та індивідуальні творчі проєкти (задачі, роботи з класом по парках).
7. Які з наведених нижче лідерських якостей, на Вашу думку, є найважливішими (№1 – є найбільш важливою, №5 – є найменш важливою): активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність? Активність - 1, ініціативність - 1, відповідальність - 1, самостійність - 4, емоційна стійкість - 1, комунікабельність - 1.
8. Який педагогічний стиль є найбільш ефективним під час формування лідерських якостей у молодших школярів? Авторитарний стиль у поєднанні з демократичним стилем.
9. Які засоби, на Вашу думку, є найбільш ефективними для формування лідерських якостей в здобувачів початкової освіти? Соціально-психологічні тренінги, ігрові форми роботи, групові та парні форми роботи, організація професійної роботи та позаскласових заходів.

Анкета для вчителів початкових класів

Шановні педагоги!

Ми проводимо дослідження, метою якого є визначення найбільш ефективних методів і засобів формування лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку. Анкета анонімна, результати опитування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Після заповнення анкети, будь ласка, віддайте її інтерв'юєру.

Щиро дякуємо Вам за співпрацю!

1. Що Ви розумієте під поняттям «лідерство»? той хто веде;
завжди перемагає; має авторитет
2. Якими лідерськими якостями, на Вашу думку, має володіти дитина-лідер? відповідальна, комунікабельна, ініціативна
3. Яка кількість учнів-лідерів навчається у Вашому класі? 2
4. Чи потрібно формувати лідерські якості у кожного здобувача освіти?
Я вважаю, що так. Я порадивши мамі дає дитині велику користь у розкритті якості.
5. Які чинники, на Вашу думку, впливають на формування лідерських якостей у дитини молодшого шкільного віку? вік в себе,
дисципліна, відповідальність
6. Яка діяльність є найбільш ефективною під час формування лідерських якостей у молодших школярів?
мотивування, підтримка,
заохочення
7. Які з наведених нижче лідерських якостей, на Вашу думку, є найважливішими (№1 – є найбільш важливою, №5 – є найменш важливою): активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність?
відповідальність, ініціативність, емоційна стійкість,
комунікабельність, активність
8. Який педагогічний стиль є найбільш ефективним під час формування лідерських якостей у молодших школярів? демократичний.
9. Які засоби, на Вашу думку, є найбільш ефективними для формування лідерських якостей в здобувачів початкової освіти?
мотиваційні вправи, арт-мастеринг,
ігри на розвиток лідерських якостей

Анкета для вчителів початкових класів

Шановні педагоги!

Ми проводимо дослідження, метою якого є визначення найбільш ефективних методів і засобів формування лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку. Анкета анонімна, результати опитування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Після заповнення анкети, будь ласка, віддайте її інтерв'юеру.

Щиро дякуємо Вам за співпрацю!

1. Що Ви розумієте під поняттям «лідерство»? Це соціально-психологічний процес в колективі чи групі, побудований на впливі чужини (лідера) на поведінку їх членів. Робота лідера полягає в тому, щоб впливати на поведінку інших.
2. Якими лідерськими якостями, на Вашу думку, має володіти дитина-лідер? Здатність приймати рішення, вливати спілкуватися, впливати допомагати іншим, толерантність, розуміння, розуміння мети, ініціативність
3. Яка кількість учнів-лідерів навчається у Вашому класі? 4

4. Чи потрібно формувати лідерські якості у кожного здобувача освіти? Так. Але, якщо у дитини є лідерські якості це не означає, що вона обов'язково має керівником. Вони можуть впливати на інших, але не обов'язково бути лідером.
5. Які чинники, на Вашу думку, впливають на формування лідерських якостей у дитини молодшого шкільного віку? Ці якості закладаються у сім'ї, а потім вже в школі. Сварити учнів, що потребують уваги дитячої аудиторії, і створити ситуацію успіху.

6. Яка діяльність є найбільш ефективною під час формування лідерських якостей у молодших школярів?

Робота над проектами, робота в групах, колективна робота, самоврядування

7. Які з наведених нижче лідерських якостей, на Вашу думку, є найважливішими (№1 – є найбільш важливою, №5 – є найменш важливою): активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність?

1. емоційна стійкість

5. самостійність

8. Який педагогічний стиль є найбільш ефективним під час формування лідерських якостей у молодших школярів? Демократичний стиль, дружнє співробітництво.

9. Які засоби, на Вашу думку, є найбільш ефективними для формування лідерських якостей в здобувачів початкової освіти? Тренінги, ігри, учнівське самоврядування, спільна праця

Анкета для вчителів початкових класів

Шановні педагоги!

Ми проводимо дослідження, метою якого є визначення найбільш ефективних методів і засобів формування лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку. Анкета анонімна, результати опитування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Після заповнення анкети, будь ласка, віддайте її інтерв'юєру.

Щиро дякуємо Вам за співпрацю!

1. Що Ви розумієте під поняттям «лідерство»? Характер, за яким людина керує іншими, її влада, досвід, мудрість
2. Якими лідерськими якостями, на Вашу думку, має володіти дитина-лідер? Впевненість, доброту, спокійність, чесність, своєрідність
3. Яка кількість учнів-лідерів навчається у Вашому класі? 2
4. Чи потрібно формувати лідерські якості у кожного здобувача освіти? потрібно, незалежно де навчається
5. Які чинники, на Вашу думку, впливають на формування лідерських якостей у дитини молодшого шкільного віку? Впевненість у собі
6. Яка діяльність є найбільш ефективною під час формування лідерських якостей у молодших школярів? Гаспальдні ігри
7. Які з наведених нижче лідерських якостей, на Вашу думку, є найважливішими (№1 – є найбільш важливою, №5 – є найменш важливою): активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність?
8. Який педагогічний стиль є найбільш ефективним під час формування лідерських якостей у молодших школярів? самостійність (творчість)
9. Які засоби, на Вашу думку, є найбільш ефективними для формування лідерських якостей в здобувачів початкової освіти? Змагання, виступи перед класом, конкурси, дискусії, ігри з самостійністю

Анкета для вчителів початкових класів

Шановні педагоги!

Ми проводимо дослідження, метою якого є визначення найбільш ефективних методів і засобів формування лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку. Анкета анонімна, результати опитування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Після заповнення анкети, будь ласка, віддайте її інтерв'юєру.

Щиро дякуємо Вам за співпрацю!

1. Що Ви розумієте під поняттям «лідерство»? уміння вести за собою інших
2. Якими лідерськими якостями, на Вашу думку, має володіти дитина-лідер? комунікабельність, рішучість, сміливість, вичованість
3. Яка кількість учнів-лідерів навчається у Вашому класі? 3
4. Чи потрібно формувати лідерські якості у кожного здобувача освіти? так
5. Які чинники, на Вашу думку, впливають на формування лідерських якостей у дитини молодшого шкільного віку? гарний приклад дорослих, приєднання до колективу, підтримка батьків
6. Яка діяльність є найбільш ефективною під час формування лідерських якостей у молодших школярів? групова
7. Які з наведених нижче лідерських якостей, на Вашу думку, є найважливішими (№1 – є найбільш важливою, №5 – є найменш важливою): активність, ініціативність, відповідальність, самостійність, емоційна стійкість, комунікабельність?
 №1 активність, ініціативність, відповідальність
 №5 самостійність, емоц. комунікабельність
8. Який педагогічний стиль є найбільш ефективним під час формування лідерських якостей у молодших школярів? демократичний
9. Які засоби, на Вашу думку, є найбільш ефективними для формування лідерських якостей в здобувачів початкової освіти? мотивація, спонукання до дії

Додаток В

Анкета для молодших школярів «Хто такий лідер?»

Шановні здобувачі початкової освіти!

Дайте, будь ласка, відповіді на запитання анкети.

Щиро дякуємо!

1. Що означає слово «лідерство»?

2. Якого учня ти б назвав лідером?

3. Якими якостями володіє лідер?

4. Чим лідер відрізняється від інших людей?

5. Чи потрібні суспільству лідери?

6. Як, на твою думку, стати лідером?

Додаток Г

Відповіді учнів на питання анкети «Хто такий лідер?»

Анкета для молодших школярів «Хто такий лідер?»

Шановні здобувачі початкової освіти!

Дайте, будь ласка, відповіді на запитання анкети.

Щиро дякуємо!

1. Що означає слово «лідерство»?

Лідерство - це вплив однієї особи на інших, що проявляється завдяки особистісним якостям.

2. Якого учня ти б назвав лідером?

Лідер - це учень, який користується значним авторитетом у однокласників.

3. Якими якостями володіє лідер?

Лідер володіє такими якостями: комунікабельність, відповідальність, цілеспрямованість, віра в себе.

4. Чим лідер відрізняється від інших людей?

Лідер вміє організувати команду, розуміти її потреби, завжди зберігає позитивний настрій і віру в успіх.

5. Чи потрібні суспільству лідери?

Суспільству потрібні лідери, які об'єднують людей для виконання певних завдань.

6. Як, на твою думку, стати лідером?

Щоб стати лідером треба постійно розвиватися, бути прикладом для інших та бути комунікабельним.

Анкета для молодших школярів «Хто такий лідер?»

Шановні здобувачі початкової освіти!

Дайте, будь ласка, відповіді на запитання анкети.

Щиро дякуємо!

1. Що означає слово «лідерство»?

Це вплив однієї особи на декількох

2. Якого учня ти б назвав лідером?

Ірослава Давденко є лідером для мене.

3. Якими якостями володіє лідер?

Чесність, відповідальність, добрий.

4. Чим лідер відрізняється від інших людей?

Активністю, ініціативністю, спокійно
і інших.

5. Чи потрібні суспільству лідери?

Так

6. Як, на твою думку, стати лідером?

Бути дружнім, чесним, сміливим,
та слухати інших.

Анкета для молодших школярів «Хто такий лідер?»

Шановні здобувачі початкової освіти!

Дайте, будь ласка, відповіді на запитання анкети.

Щиро дякуємо!

1. Що означає слово «лідерство»?

Лідерство - це робити щось
краще ніж інші.

2. Якого учня ти б назвав лідером?

Я б лідером назвав себе.

3. Якими якостями володіє лідер?

Він швабкий, спритний, сміливий,
розумний та працьовитий.

4. Чим лідер відрізняється від інших людей?

Він може бути швидше, спритніше
та сміливіше а ніж звичайна людина.

5. Чи потрібні суспільству лідери?

Так, тому що вони допомагають
іншим стати сильнішими та виступа-
ють.

6. Як, на твою думку, стати лідером?

Треба не дивлячись не на що
та йти вперед поки не станеш
лідером.

Анкета для молодших школярів «Хто такий лідер?»

Шановні здобувачі початкової освіти!

Дайте, будь ласка, відповіді на запитання анкети.

Щиро дякуємо!

1. Що означає слово «лідерство»?

Це якісь люди які своїм прикладом веде за собою інших.

2. Якого учня ти б назвав лідером?

Давиденко Ярослава — Вона розумна, активна, до неї прислуховується клас.

3. Якими якостями володіє лідер?

Лідер повинен мати авторитет серед однокласників.

4. Чим лідер відрізняється від інших людей?

Він досить активний та вміє слухати інших до дії.

5. Чи потрібні суспільству лідери?

Так, суспільству потрібні лідери які будуть їм керувати.

6. Як, на твою думку, стати лідером?

Треба бути розумним, комунікабельним та мати авторитет серед однокласників.

Анкета для молодших школярів «Хто такий лідер?»

Шановні здобувачі початкової освіти!

Дайте, будь ласка, відповіді на запитання анкети.

Щиро дякуємо!

1. Що означає слово «лідерство»?

Лідерство - це здатність до прийняття відповідальності
складних рішень, відповідальність нести за них відповідальність.

2. Якого учня ти б назвав лідером?

Лідером у класі я б назвав Армена Погосяна, він
відповідальний.

3. Якими якостями володіє лідер?

Лідер володіє такими якостями як: чесність, відповідальність,
розум, співчуття.

4. Чим лідер відрізняється від інших людей?

Лідер відрізняється від інших тим що допомагає людям
найти себе.

5. Чи потрібні суспільству лідери?

Лідери потрібні суспільству для вирішення соціальних
завдань.

6. Як, на твою думку, стати лідером?

Щоб стати лідером треба вміти слухати інших, вміти дати
пораду, тримати своє слово нікому не видавати чужих секретів і
бути цілеспрямованим.

Анкета для молодших школярів «Хто такий лідер?»

Шановні здобувачі початкової освіти!

Дайте, будь ласка, відповіді на запитання анкети.

Щиро дякуємо!

1. Що означає слово «лідерство»?

Це той, хто допомагає іншим зробити
небагато більше, ніж вони могли зробити.

2. Якого учня ти б назвав лідером?

Ярослава Довіденко

3. Якими якостями володіє лідер?

Допомагає, мотивує, намагає підійти до всіх.

4. Чим лідер відрізняється від інших людей?

Відповідальна людина яка може згуртувати
та повести за собою команду.

5. Чи потрібні суспільству лідери?

Так

6. Як, на твою думку, стати лідером?

Потреба гарно навчатися, допомагати іншим,
робити правильні речі

Додаток Д
Методика «Я-лідер» (М. Рожков)

Мета: визначити рівень прояву лідерських якостей особистості.

Матеріали та обладнання: опитувальник, ручка.

Процедура проведення: дослідження проводиться з групою досліджуваних, їм роздаються анкети і зачитується інструкція до роботи та запитання.

Інструкція досліджуваному: «Вам пропонуються 20 запитань, на кожне з яких треба чесно і відверто відповісти «так» або «ні». Запитання читайте уважно і відповідайте швидко, без особливих роздумів. Пам'ятайте, що немає «хороших» або «поганих» відповідей».

1. Чи часто ти буваєш в центрі уваги серед своїх друзів?
А) так Б) ні
2. Чи вважаєш ти, що твої друзі займають вищу посаду, ніж ти?
А) так Б) ні
3. Коли ти знаходишся на уроці, то чи виникає у тебе бажання не висловити свою думку при товаришах, якщо це потрібно?
А) так Б) ні
4. Чи подобається тобі бути лідером серед однолітків?
А) так Б) ні
5. Чи подобається тобі, коли тобі вдається переконати кого-небудь у чомусь?
А) так Б) ні
6. Трапляється так, що тебе називають нерішучою людиною?
А) так Б) ні
7. Ти відчуваєш потребу у пораднику, який міг би спрямувати твою навчальну активність?
А) так Б) ні
8. Чи втрачаєш ти спокій у розмові з людьми?

А) так Б) ні

9. Чи подобається тобі, коли оточуючі бояться тебе?

А) так Б) ні

10. Чи вважаєш ти, що справляєш на людей важливе, значне враження?

А) так Б) ні

11. Ти вважаєш себе мрійником?

А) так Б) ні

12. Чи губишся ти, коли оточуючі не погоджуються з тобою?

А) так Б)ні

13. Чи вмієш ти у суперечці переконати тих, хто з тобою не погоджується?

А) так Б) ні

14. Чи вважаєш ти себе впливовою людиною?

А) так Б) ні

15. Чи завжди ти намагаєшся зрозуміти людину?

А) так Б) ні

16. Чи поважаєш ти дисципліну?

А) так Б) ні

17. Чи звертаєш ти увагу на думку інших людей, якщо ти щось робиш?

А) так Б) ні

18. Чи траплялось так, що тобі доводилось щось купувати під впливом інших, а не із власних потреб та бажань?

А) так Б) ні

19. Чи робиш ти зауваження людям, якщо вони цього заслуговують?

А) так Б) ні

20. Чи вважаєш ти, що кожна людина повинна зробити щось видатне?

А) так Б) ні

Обробка та аналіз результатів:

У ході аналізу отриманих даних ми підраховали кількість балів, які співпадають із ключем.

Ключ: 1а, 2а, 3б, 4а, 5а, 6б, 7б, 8б, 9а, 10а, 11б, 12б, 13а, 14а, 15б, 16а, 17а, 18б, 19а, 20а.

За кожен відповідь, яка співпала з ключем, ми ставили 1 бал.

Рівні прояву лідерських якостей:

- до 10 балів – низький рівень;
- від 11 до 15 балів – середній рівень;
- від 15 балів і вище – високий рівень.

Додаток Е

Діагностика функціонального лідерства в малих групах**(Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов)**

Мета: визначити місце кожного члена групи в системі міжособистісних стосунків, побачити його психологічний статус та ієрархію статусів усіх членів групи.

Матеріали та обладнання: опитувальник, ручка.

Процедура проведення: дослідження проводиться з групою досліджуваних, їм треба відповісти на 6 запитань, кожне із яких присвячене вибору партнера або друга в будь-якій діяльності (ігрова, спортивна, трудова, суспільно корисна, відпочинок тощо). Обрати можна від одного до трьох партнерів (друзів). Кожен учасник дослідження отримує індивідуальну картку з запитаннями, в яку він повинен вписати не прізвища бажаних партнерів, а лише їх порядковий номер.

1. У кого з учнів твого класу, на твою думку, найкраще вийшла б організація вечора відпочинку? (Назвати від одного до трьох).

2. Хто з учнів твого класу є для тебе авторитетом, коли мова йде про смаки і моду? (Назвати від одного до трьох).

3. У кого, на твою думку, найкраще вийшла б підготовка класу до участі в туристичному конкурсі? (Назвати від одного до трьох).

4. З ким би ти хотів готуватися разом до контрольної роботи? (Назвати від одного до трьох).

5. Кого з учнів ти хотів би запросити до себе на день народження? (Назвати від одного до п'яти).

6. Кого з учнів твого класу, на твою думку, потрібно залучити до проведення конкурсу «Що, де, коли?» (Назвати від одного до трьох).

Обробка та аналіз результатів. В обробці результатів інформація, яка міститься на картках, заноситься в матриці вибору. Після цього складається зведена таблиця результатів, яка стає формальним показником структури

міжособистісних стосунків досліджуваної групи. Отриманий в ході діагностування результат підсумовується, після чого робиться висновок про психологічний статус індивіда, а також про його статус в системі міжособистісних стосунків.

В інтерпретації результатів використовуються наступні критерії:

- лідер (від 50 до 100 % від загальної кількості виборів);
- бажаний (від 20 до 50 % від загальної кількості виборів);
- аутсайдер (від 0 до 20 % від загальної кількості виборів).

Під час аналізу результатів необхідно врахувати те, що статус індивіда в групі є динамічним, так як залежить від багатьох чинників, зокрема, активна життєва позиція, особистісні якості, вміння спілкуватися з однолітками тощо. Тому у кожного члена класу є реальна можливість змінити свій статус в групі в кращу або гіршу сторону.

Додаток Ж

Планування проєкту

П Л А Н У В А Н Н Я П Р О Е К Т У			
Назва:		Тривалість:	
Навчальний предмет:		Вчитель:	
Клас:			
Інші навчальні дисципліни:			
Ключові поняття			
Навчальні цілі	Критичне мислення/виршення завдання		Самоорганізація
	Співпраця		Інше:
Завдання проєкту (ролі учнів, мета, основне завдання)			
Продукти (результати проєкту)	Індивідуальні:		
	Командні:		
Презентація результатів проєкту			
Необхідні матеріали	Консультування з фахівцями:		
	Обладнання:		
	Матеріали:		
	Інше:		
Рефлексія (як учень, команда даватимуть зворотній зв'язок, обговорюватимуть проміжні результати, оцінюватимуть об'єм виконаної роботи).			
Примітки, умови щодо проміжних етапів проєкту:			

Додаток 3

Сертифікати за результатами участі у всеукраїнських конференціях

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КЗ «НІКОПОЛЬСЬКИЙ ФАХОВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕДЖ» ДОР»

СЕРТИФІКАТ
№ 000208/с-2022
засвідчує, що

Фараджєва Валерія Вячеславівна
взяв (взяла) участь у роботі І Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції
«ОСВІТА ХХІ СТОЛІТТЯ: АКсіОЛОГІЧНИЙ ВИМІР»
Кількість годин: 6 годин/0,2 кредитів ECTS

02 грудня 2022 року, м. Нікополь

В.о. директора коледжу,
кандидат психологічних наук Наталія ШЕВЧУКОВА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

СЕРТИФІКАТ / СЕРТИФІКАТЕ
ЗАСВІДЧУЄ, ЩО

Фараджєва Валерія

ВЗЯЛА УЧАСТЬ У X ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ
СТУДЕНТСЬКІЙ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАУКОВИЙ ПРОСТІР СТУДЕНТА:
ПОШУКИ І ЗНАХІДКИ»
Загальна кількість академічних годин: 6 (0,2 кредиту ECTS)

ДРАГОМАНОВ
МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ
1841 – 1895

 Тарас ОЛЕФІРЕНКО
ДЕКАН ПЕДАГОГІЧНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ

 Тетяна ЗОЛОТАРЕНКО
ГОЛОВА НТСА
ПЕДАГОГІЧНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ

31 березня 2023 р.
М. КИЇВ

